

Lehtmetsa

Kõrveküla

Peebu

Mõnyvere

Soosalu

Saare

Sugalepa

Albu

Veteper

Albu

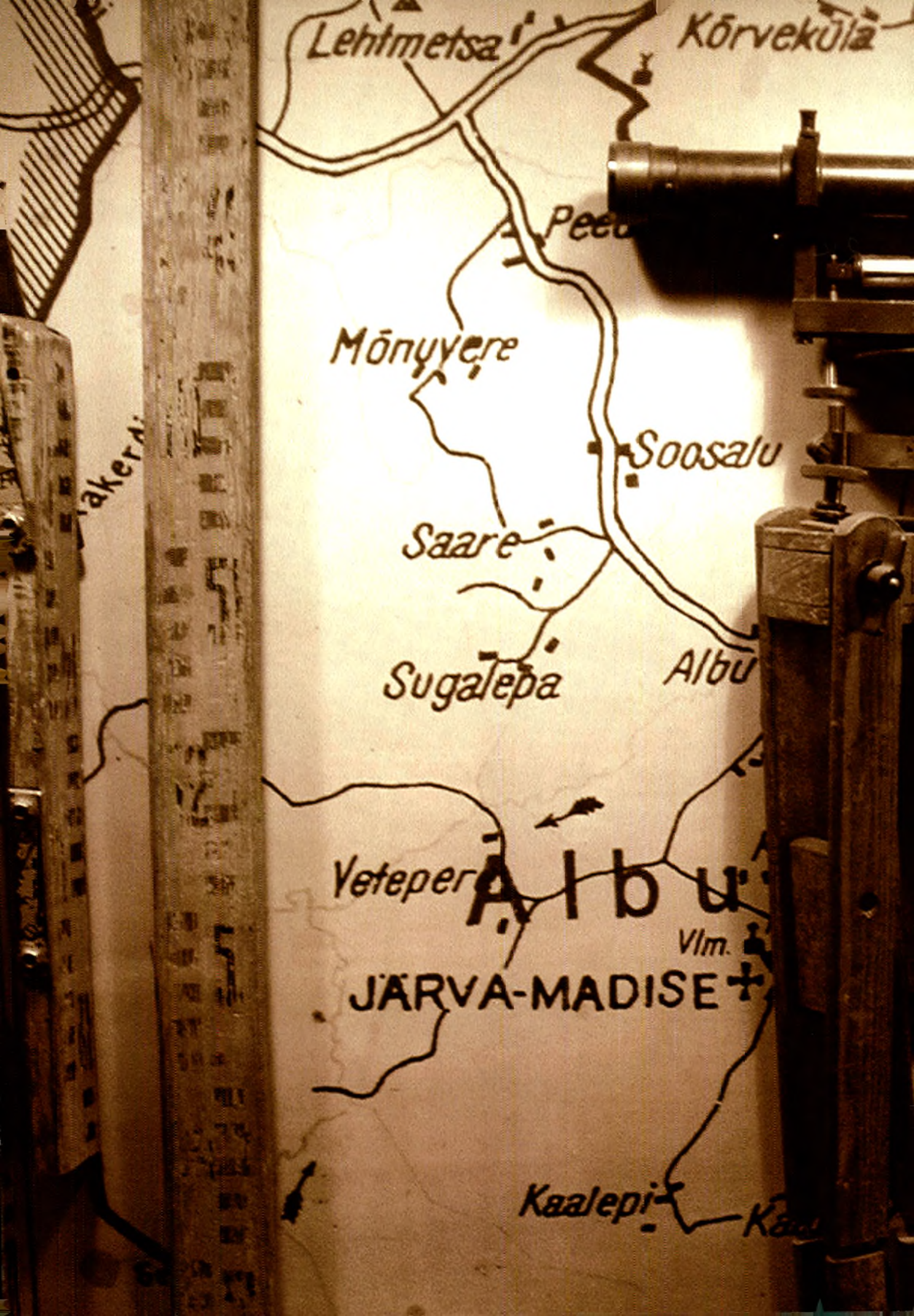
Vlm.

JÄRVA-MADISE

Kaalepi

Kaalepi

akera

RK

A. H. TAMMSAARE 125

4 Vargamäe laste olemise ring

Tiiu Kuurme

8 Jõe ääres

Livia Viitol

12 Tammsaare "lapsnaised"

Mirjam Hinrikus

18 Tammsaare "Juuditi" lugemismudeleid

Ave Tarrend

25 "Tõde ja õigus" Soomes

Juhani Salokannel

28 Tammsaare saks(l)a(se) pilguga

Cornelius Hasselblatt

32 Väike märgiatlas

Karl Kello

Tiiu Kuurme: Taaskohtumine Vargamäe lastega aitab meil mõista iseend ja oma keskkonda ka nüüd, mil laseme ennast vormida tehnoloogilisel tsivilisatsioonil. Kes keda, see küsimus on ju endiselt jäänud.

JK

Vargamäe laste olemise ring

Tiiu Kuurme

TPÜ kasvatusteaduskonna õppejõud

Vargamäelt võib küll lahkuda üle soo- ja muude sildade neid sildu põletadagi püüdes. Ent Vargamäe jääb inimesse alles sõnadeks saamata tähendustena ja teadvustamata valikute kujul elamist juhtides.

Maailm mõtleb meis, on öelnud Martin Heidegger. Kas on inimeselgi siin oma osa või toimetab maailm meiega meelevaldselt? Kas loob Vargamäe inimest või inimene Vargamäed? Vahest oli see üks Tammsaare suurromaanide peamotiive, küsiv pöördumine meie olemist kujundavate jõudude poole.

Vargamäe laste olemise ring ei peaks meile olema ükskõik. Sest me ise oleme need Vargamäe lapsed ja Vargamäe on meie arhetüüpne kodu. Mitte palkseinte, madala lae ning maamullast leiva saamise mõttes, vaid mõtteviiside, suhtumiste, elamise põhihäälestuse kodu. Taaskohtumine Vargamäe lastega aitab

mõista iseend ja oma keskkonda ka nüüd, mil laseme ennast vormida tehnoloogilisel tsivilisatsioonil. Kes keda, see küsimus on ju endiselt jäänud.

*

Eksistentsialistlikus filosoofias on inimelu enda ja oleva suhte pidev määratlemine. Kohtudes teiste inimeste, looduse, asjade, ideedega, on inimliku olemise vältimatuseks võtta nende kohta seisukoht. Ent inimene pole siin mitte looja-demiurg. Ilmale tulnu leiab end mingis ajas ja kohas, aga ka kultuuritähenduste voogudes. Oma elusündmuse mõtestades ja mõistes saab olemisest ring. Kas siis suletud ring või spi-

raal. Vahest just siin on inimesel oma saatuse, oma arengu kohta midagi öelda. Vastustest, mis inimesele antakse tänu küsivale suhtele maailma asjadesse, saab ühel hetkel vastutus, nii sõnab meile juba (ja mitte ainult) meie enese emakeel. Vastutus kuulub vaimsuse valdkonda. Küsimustele ja vastustele liiksaks on veel miski, mis on kui võti oskamisele olla: *kuidas kuulen ma maailma küsimusi*. Täna paevas näib see moodustavat hariduse tuuma – kuidas ollakse kuuldel? Sest sellele vastavalt ka vastatakse ning vastutatakse. Tähendusi andes ja mõistes toimub maailma inimlikustamine – kuidas selles lei-

Vargamäe lapsed olid väga paiksed, ent ruumi oli neil siiski rikkalikult. Kaugele liiguti vähe, samas aga oldi väga liikuvad, seda loomade järel joostes, puude otsa ronides, mängides, talitades ja toimetades.

duv ja minu poolt leitav mulle tähenduslikuks saab. Mida muud see Andres sinna Vargamäele otsima läks kui Vargamäed inimlikustama hea elu mõttes, nagu tema seda mõistis.

Vargamäe laste ajasuhe

Vargamäed inimlikustades täitis Vargamäe lastega, sest ta polnud ju mõeldud üheainsa inimpõlve jaoks. Mõistes ja asju mõtestades sündis laste olemise ring. Vargamäe laste ajasuhe oli kogemus ringiratast korduvast ajast. Aja üheaoline rütm aastaaegadena oli midagi kindlat, oli uinumise ja ärkvelolu vaheldumine. Elu algas kevadel voolavate vete ja kuresaabastega, kõik juhtumisväärt juhtus suvel, suvel tunti tundeid, tehti tegusid, inimene avanes. Talvel sulguti tubadesse ning ka elule, aeg tardus ja talv oli ootus, talvest polnudki suurt kirjutada kui vahest jõuluvorstide magusast lõhnast, tuisust, mis mattis

nähtamatuks isegi aidatee, ning lapsi niitnud kohutavast kurguhaigusest.

Ringiratast käis ka põlvkondade lugu ning lapsele paistis kätte kogu tema tulevane elu, sest kõik kordus – maatöö, vaev, loendamatud naistetööd. Laps ei saanud olla teadmatu tuleviku ees ja ta valmistus elama sedasama tuttavlikku ringi. Ent juba aimdus modernismi peamotiiv – liikumine progressi poole. Suurendati, rohkendati, kasvatati. Vargamäe oli ka lineaarsel ajateljel, millest justkui pidevalt jäi puudu üks lüli – olevik. Kogu vaev oli tuleviku nimel, mis lakkamatult töötusena kusagil terendas, ja samas, oh imet, olid paremad ajad ometi möödas – siis juba, kui väikesed olid Krööda lapsed. Ka Mari nooremate laste jaoks olid nad möödas, jäädes Krööda laste lapsepõlve, mil ahjuvõmmgi oli kuumem ja kõrvetas. Parimad ajad jäid sinna, kui kased olid alles nii peened, et ühes kaseladvaga andis maha

tulla, külm jutt südame alt läbi käimas. Olevikus rühmati tuleviku nimel või mäletati minevikku ning igatseti neid mõlemaid taga. Olevikku kui rahulolu elati läbi mängudes ja karjas, kus mõneti oldi argisest elust ära ja kust lapsi vägivaldselt nende kujutluste-mängude seest ajalikesse kohustustesse kisti. Samas ei olnud aega vähe, kõigil oli oma aeg ja seda oli just nii palju, kui vaja. Niisugused olid aja paradoksid.

Vargamäe laste ruumisuhe

Vargamäe lapsed olid väga paiksed, ent ruumi oli neil siiski rikkalikult. Kaugele liiguti vähe, samas aga oldi väga liikuvad, seda loomade järel joostes, puude otsa ronides, mängides, talitades ja toimetades. Ruum laienes silmapiirini ning katuseks oli taevavõlv, sest siis, kui elu elati – suvel nimelt –, käis elu ju taeva all. Ruumipuudust ei kurdunud ja kõik vajalik oli käeulatuses, muudest ruumi-

võimalustest puudus teadmine. Ruumis sai katsetada igasuguseid asju, ka kont-raste, näiteks alasti lumemõllu viskudes ja siis taas vastu palavat soojamüüri pu-gedes. Mitmesugustes käepärastes ruumides ja pööningul sündis eluluulet ning materjali kõige tegemiseks oli rik-kalikult – ehitada aia serva terve oma Vargamäe loomakarja ning hoonete-ga, valmistada kasetohust karpe, mets-mesilasepesa sees, haavakoorest vile-sid, juurikatest marjakorve. Ideed ja os-kused selleks andis sajandeid siin kohal olnud kultuur. Ruum oli täis hääli – tedre kudrutamist, käo kukkumist, lõo lõõrita-mist, lisandusid rääk ja rohutirts. Ööd lä-bi täitis Vargamäe õhku loodusolendite rõõmus kisa, mille sekka kostis karja-aiast lehmakellade tilksumine. Ruum oli täis mitmesuguseid laps-olemise võima-lusi, sest ruum oli loodusrohke materjali-ga, mis ei tundunud kitsas ega ahistav. Niisugune oli ruumiparadoks – kitsas ja avar ühtaegu.

Vargamäe laste suhe elamise viisi

Elamise viis, millesse sünniti, sündmu-sed ja protsessid olid tollastele lastele ainumõeldavad. Muust puudusid teated. Kõik vajalik valmis laste silme all, oli nei-le oma tekkimises ja kaduvuses üle-vaatlik ja arusaadav ning andis veendu-muse, et kõik on enda teha peale Looja õnnistuse. Kogu õppimine käis kogemi-se kaudu ja seegi oli elamise viisi sisse kirjutatud. Eluspüsimine oli pidev füüsi-line pingutus ning töö oli eestlaste usu-tunnistus, et üldse võiks uskuda püsi-misse ning homsesse päeva. Lastel tuli see omaks võtta hetkest, mil hakati kae-la kandma. Usu kinnituseks tarvitati õi-gust – oma töö viljadele, edenemisele, õnnele, mis andis väge igal hommikul uuesti alustada. Õigusest sai omamoodi elamise vaev. Lapsed ega nende emad õiguse järele ei küsinud, ent Andrese õigusenõudmine pani pitseri ka nende eludele. Oma õiguste rikkumise nii naabrimehe kui jumala poolt elasid Var-gamäe mehed naiste ja laste peal välja. Veel hullemini naabrimehe koera peal, kes Andrese narritud õiguse pärast kao-tas jõuluõhtul silmanägemise ja kõrva-kuulmise.

Ränga töö kui lunastuse kõrval oli Vargamäe eluviis niisiis ka protsessi-

mine õiguse pärast, mis muutis inime-sed kurjaks ning elamise raskuse ka-hekordseks. Kumbagi ei kogenud lap-sed eneste isikliku asjana, mis nende vastutuse valda võiks puutuda, vaid see oli paratamatus, millele tuli alistuda. Al-les eluõhtul leidis Andres, et oli ka juma-la kutsunud sõdima oma õiguse eest ning jumalasõna abil end õigustanud, jumalale aga meeldib Vargamäe paju-põõsas samuti nagu see inimene, kes seda juurib. Inimene pole jumala ees muud kui tööriist, nagu kraavilabidas on inimese tööriist. Teisalt tundus aga, et lastel oli rohkemgi õigusi kui Andresel, sest nemand võisid enesele lubada toi-minguid, mille mõte polnud üksi eluspü-simise teenimine, vaid ka selle nautimi-ne – mängud, laulmine, ringiuitamine, naer ja kilkamine, pasunapuhumine, lin-dude elu vaatamine. Kasvades kaotasid lapsed järjest oma õigusi, sest Varga-mäe sai järjest suuremad õigused oma lapsi kasutada. Sellele vastavalt kadus ka laul ja naer, mis olid ammu ja lõplikult kadunud Andrese ja Mari elust. Neile olid kõik Vargamäe nurgad täis töö, vae-va, mure, kurbuse ja meelepaha jälgi. Noored nägid veel aeg-ajalt ka rõõmu ja unistuste pühi paiku. Eestlase usutun-nistus ning seda toetav õigus oleksid otsekui toitunud olemist loomulikult teel saatvast rõõmust seda pidevalt kahan-dades.

Vargamäe elamise viisis ei võtnud mitte inimene loodust enese olemise ringi, vaid oli ise vastu võetud, oli osali-ne looduse ringis, toimides tema tsüklite ettekirjutist mööda. Siia kuulus ka pide-valt ligiolev elu ning surma tsükkel. Lambatapmise päeval tõi Mari kartuli-korvis tuppa päid ja jalgu, lapsed püü-dsid neid nimepidi ära tunda kui hiljutisi krässus villaga häid tuttavaid-sõpru. Tänapäeval on Vargamäe elu vägi-valdne: peksti ja tapeti koeri, aeti usse pudelisse surema ja visati neid sipelga-pressa, tõmmati kasse pooleks või ripu-tati sabapidi ukse vahele, varrudel pek-sid naised veriseks Oru Pearu, sest ta oli isamaa aateid jutustavale rätsepale oma sandilt ömmeldud püksid pähe tõmmanud. Rõõmude keelamine ja Andrese hoobid kas või Mari vimmas pi-hale näisid olevat kõrgem paratamatus, ja mitte enam inimese kätes. Inimese viisil antud vastused selle maailma kü-

simustele tundusid peaaegu loodussea-duse täitmisena ning mitte tema enese vastutusepiirides olevana. Vastus ei saanud vastutuseks.

Kas on põhjust rääkida ka kasvatu-sest? Ei kasvatanud inimene, vaid loo-dus oma tsüklitega ning Vargamäe oma kasvava isuga noore eluenergia järele. Inimene kontrollis, et kumbki saaks oma. Aimub, et varases eas lapsi kaitsti tead-matusest tulenevate ohtude eest ja ra-vitseti neid, hiljem sai kasvatustõdede aluseks Vargamäe kohus ja Andrese õi-gus, lastel oli näiteks keelatud naabri-lastega tegemist teha. Läänemaailmast pärit laste vormimine kultuuris sobilikku inimpildi järgi oli siinmail võõras, soome-ugri meelelaad on inimest kasvatanud märkamatu looduse ja eluspüsimeise kohustuse abil. Ning samuti vägivaldselt, sest pisaratest ning nuhtlemisest märke-gistatud paiku oli täis kogu väljamägi.

Vargamäe laste suhe teistesse inimestesse

Inimesed olid ühed ja samad, juurdetuli-jad sündisid, mitte ei tulnud ega läinud, kui sulased-tüdrukud välja arvata. Ent sündijad polnud võrdsed algusest pea-le. Kui sündis tüdruk, seis is mees pettu-nuna oma naise nurgavoodi ees, sest tüdruk viiakse jumal teab kuhu ja an-takse talle teab mis nimi. Tüdrukud kas-vasid teadmise, et Vargamäe ja tra-ditsiooni silmis on nad vähe väärt, peo-ga pealekauba visatud, oma panus tuli aga sellegipoolest anda täie eest. Laps oli ka siis projekt nagu nüüd – isa ene-seteostuse jätkaja. See aga ei takista-nud tüdrukulgi kasvada seisma oma õi-guse eest, nagu kasvas Liisi, kes läks isa tahte vastaselt mehele. Inimsuhetes maksis jõud, eriti isa raske kämmal meelepaha hoos. Mälestustesse jäi aga emade leebus ja hele hääli palju kauem kui isade jõuline murdja-stiil.

Vargamäe inimeste probleemiks näis olevat sündmuse puudumine, mis ühe-toonilises toimingute tsüklis elule värvid ja hoo annaks. Ja kui loodusega ringi-käimises näis iga aastaga kõike – vilja, heina, loomi, riistu, raha – rikkalikumalt olevat, siis just elamisele värve andvate sündmuste osas ilmutas end olemise oskamatus. Just sündmuste, teravate elamuste nälg ajas Pearu liikvele naabri heinamaale vett paisutama, aedu ja sil-

du lõhkuma, et panna naabergi liikuma samasorti tegevuseks. Kiuslikkus näib olevat see eestlase arhetüüpne joon madala halli taeva all, mis energia käivitab, kust jutuainet leida ning mille pinna oma õigusi sõnastada.

Suhete ahtust naabrite vahel näitas aiaauk, kust Liisi ja Maret Joosepile ning Karlale saepuru ja laaste toimetased, ja seda ahtust peeti samuti paratamatuks. Aiaauk oligi veel läbikäimiseks jäänud. Just lapsed olid selle üles leidnud ja mõneti meenutas keelatud suhe Romeo-Julia lugu. Selle augu ääres sõlmiti vandenõu kurjuse vastu, osaliseks ka Andrese naine Mari. Ühtaegu laseb naabrite lugu kahelda usul täiskasvanute täiskasvanulikkusesse, sest lapsikul viisil toimijad olid lehekülgede kaupa nimelt just kaks peremeest ja mitte nende naised ning lapsed. Viimased ütlesid sellest naljakast vimmast end lahti lausa otse ja ilmutasid küpsust omaenese elus sündmusi teistel viisidel luues, näiteks kuljuste helinal üle väljade koos jõulukirikusse sõites. Teisalt jälle oli kurjus ning rammukatsumise kihk neidki nakatanud, kui meenutada Andrese ja Indreku tüliderohket karjaskäimist.

Seistes vastamisi loodusega, soo ja kividega, tõusis vimm hoopis teise inimese vastu. Tundub, et elamise raskus oli pigem oskamatute inimsuhete kui ränga töö päritolu, mida oleks leevendanud tegutsemine ühendatud jõududega. Seda raskust hingasid päev-päevalt sisse ka lapsed. Mitte Vargamäe ei vorminud niivõrd inimest, kui just inimene teist inimest Vargamäe nimel – kamandades, nuheldes, parastades, üle trumbates, tähelepanuta jättes, ilma jättes. Seda ei soovitud tunnistada siis ega nüüd. Siis oli kõiges süüdi Vargamäe, täna leitakse õigustuseks turumajandus.

*

Kuidas küsiti, kuidas kuuldi maailma küsimusi ja kuidas neile vastati? Küsiti elu võimaluste järele Vargamäel ning polnud kurtmist, nagu oleksid aeg ja ruum neid pakkunud vähe, loodusest näis lapseloomusele jätkuvat. Ent elamise ring jäi kitsaks, sest maailma küsimustele oli vaid üks võimalik vastus ette nähtud: teha edasi sedasama, mida vanemad ees. Lapsed kuulsid aga küsimust teisiti ning ka vastasid teisiti, mida vanad ette näha ei osanud. Kas

tahad siin jätkata, nagu kombeks olnud, kuulsid nad seda küsimust. Ning mõlema pere, Mäe kui Oru lapsed vastasid sellele "ei". Ükskõik kuhu, ent mitte Vargamäele, vandusid Joosep ja Liisi.

Tulnud Vargamäed inimlikustama hea elu mõttes, ei suutnud Andres seda ometi. Sest see polnud mõõdetav ei sõraliste arvu, saakide külluse ega sealihiudadega jõululual, vaid noore Andrese sõnadega: "Sina isa tegid tööd ja nägid vaeva, aga armastus ei tulnud, teda pole tänapäevani Vargamäel." Olemise ring oli murtud, piir oli ületatud ja seda, mis Vargamäele tulla ei tahtnud, mindi otsima mujalt.

*

Vargamäe laste märksõna on võõrale tahtele allutatud aeg. Ka tänaste laste osaks on ränk, nende jaoks tihti mõtetu töö – ülekuhjatud õppekavad, sunnitud konkurents, mõtestamata pingutused. Tänaast maailma on mõõtmalt rohkem vaja *õppida* kui tollast, ent tähtsaim jääb õppimata ka täna. Ka tänaste laste probleem on võimetus luua sündmust teisiti kui vägivaldselt ja norme rikkudes. Laps on projekt ja toode, mõeldud teenima sedasama elamise viisi, kuhu ta on sündinud. Ka täna räägivad kasvatajad lühikesest ja varastatud lapsepõlvest. Noored ei ela maailmaparandamise meelsuses, vaid tajuvad pigem jõuetust hiidsüsteemide ees, mis otsekui iseseisva loodusjõuna nad paratamatuse, mitte aga vastutuse ette asetavad. Praalimist kõrtsilaudade taga ning protsessimist õiguse nimel pole täna vähem. Head elu otsitakse ka täna hulgas, kvantiteedis, rahatähtede rohkendamises, mitte tõelistes sündmustes, mitte maailma inimlikustamises. Hea elu teema on taas tõusnud filosoofiliste kõneluste aineks.

Teisalt aga teab tänane laps mõõtmalt rohkem teistsuguste võimaluste olemasolust, need laiuvad ta ees medialiseeritud tegelikkuse sekundaar-kogemustena. Ent siin ära tunda virvatulukesi on täna lastel raskem kui Indrekul sooserval. Tegutseja rollist on nüüdsed lapsed asetatud tarbija rolli, kes teavad küll juhtumistest teisel pool maakera, küll aga mitte, kust pärineb see, mida süüakse ning muidu pruugitakse. Pealegi ollakse võõrandunud selle loomise osalemisest. Ka võimalusi

tarbitakse pigem virtuaalselt kui neid oma elule võites. Praeguste laste lapsepõlve võib ju ka hinnata kui kaotusi ning kaotusi kui võite, sest niisugune on postmodernism oma paradoksidega. Kui siis mindi Vargamäelt, siis täna minnakse Eestist, ja tagasi vaatamata, sest elu käib endiselt armutute reeglite järgi ning armastust pole siin rohkem, kui oli siis.

*

Vargamäelt võib küll lahkuda üle soo ja muude sildade neid sildu põletadagi püüdes. Ent Vargamäe jääb inimesse alles sõnadeks saamata tähendustena ja teadvustamata valikute kujul elamist juhtides. Uutes oludes ei osanud Indrek olemist rohkem, vaatamata koolidele, ta uued eluseosed katkesid ning lunastust otsima tuli ta tagasi Vargamäe kraavidesse. Indrek pälviski lunastuse, vahest seetõttu, et tema silmavaade oli juba hällis tavapärasest kirkam. Õiguse lunastusele sai ta omaenese õigusest loobumise kaudu. Seda ühes ülikoolilinna keldrikorteris, kui ta jalutu tütarlapse ees põlvitades salgas maha oma valurohkelt saavutatud jumalasalgamise, et anda tema enese olemise jaoks tähtsusetule armetule inimolendile lootus. Seda võiks ehk lugeda üheks suuremaks tõelise armastuse aktiks eesti kirjanduses. Indrek oli ületanud piiri, harjumuspärase olemise ringi ning lunastus oli Tiina, kes kõndis talle oma jalgel Vargamäele järele ja võimaldas alustada otsast, uut ringi.

Nii on Tammsaare suurromaani päris otse kirjutatud sisse see, mida me peaksime tegema, et väljuda olemise ringist, mis meid ennast ja lapsi nii armutult kohtleb – maailma küsimusi kuulatama ja neile vastutades vastust andma. Nii lihtne see ongi – ja nii võitmatult raske.

Livia Viitol: Aeneias kannab Troojast põgenemisel oma halvatud isa õlal, Indrek võtab isa jõe äärde minnes ja sealt tagasi tulles kukile, kandes teose lõpul surnud isa kätel koju.

Jõe ääres

Livia Viitol

E. Vilde ja A. H. Tammsaare Muuseumi direktor

“Kuhu sa kõige enne mõtled minna?” küsis isa, kui Indrek avas saunaukse. “Mõtlesin otsaga jõe äärde jõuda,” vastas Indrek. “Aga sinna viivad nüüd uued teed, vanad on ammugi kinni kasvanud,” seletas isa (8, lk 18).

Paljude rahvaste mütoloogias on jõel eriline tähendus. Tuletagem meelde kreeka mütoloogia kolme kuulsat jõge, Acheroni, Styxi ja Lethet, jõejumalat Okeanost (toonaste müütide järgi Maad ümbritsenud suurt jõge), paadimeest Charonit või miks mitte liiri müütide jõgederohkust, niisamuti sealseid kuulsaid võitlusi, mis toimusid koolmekohas. Eristatavat tähendust kannab jõgi ka soome-ugri rahvaste folklooris, kus jõgesid käsitletakse elavate olevustena. Jõe osast tänapäeva kirjanduslikus linnamaastikus on kõneldud oma artiklis “Aiad ja jõed: linnaloodusest Tõnu Õnnepalu romaanides” Kadri Tüür ajakirjas Keel ja Kirjandus (10).

A. H. Tammsaare “Tõe ja õiguse” seeriat käsitletustes on jõgi liidetud maastikuga. Võitlus maaga sisaldaks justkui iseendast ka jõega seonduvat. “Tõe ja õiguse” jõgi on ühelt poolt naabrite suhete pingestaja (kraavikaevamine), teisalt maastikuline tagapõhi, ent mitte eraldi uurimisobjekt. Hoopis kõrvale on

jäänud jõgi semisfääri loojana nagu ka jõgi kui sümbol. Alljärgnevat ongi ajendatud soovist eespool mainitud lünka täita. “Tõe ja õiguse” I ja V osas esilekerkivat jõeteemat püütakse avada kõigepealt maastikulises, seejärel kirjanduslikus tähenduses.

Jõgi maastikul

“Tõe ja õiguse” jõeteemat ühenduses protomaastikuga on käsitlenud ajakirjas Looming ilmunud artiklis “A. H. Tammsaare: A. H. Koitjärve” kirjandusteadlane Toomas Haug (1). Kõneldes nii Vargamäe kui ka Koitjärve maastikust, tõstatatakse küsimuse, kumb paik on rohkem Tammsaare teoste alusmaastikuks, kas Vargamäe või hoopis Koitjärve. Teadupärast võttis kirjanik just Koitjärvel asuva Soodla jõe süvendamisest oma venna juures elades ise osa. “Tõe ja õiguse” maastik meenutab Toomas Haugi arvatult palju rohkem Koitjärvet kui Vargamäed. Samas ei välista Haug oma artiklis kirjandusliku maastiku esinemist liitmaastikuna, s.t mitme maastiku summanna, mis tõenäoliselt kehtib A. H. Tammsaaregi teoste puhul. Haugi artikkel ärgitab mõtlema mitte ainult tõsielu ja kirjanduse vahet, vaid ka maastiku peegeldumisest kirjanduslikus loominguks.

Romaanis kannab jõgi Vargamäe jõe nime. Selle kirjandusliku nime all tuntakse teda rahvasuus ka praegu. Tegelikku-

ses voolab Tammsaare sünnikodu maal Jägala jõgi, mille lisajõgi on Ambla jõgi. 1977. a. Keele ja Kirjanduse detsembrinumbris avaldatud A. Kumari artiklist “Tammsaare-Põhja. Tammsaare-Lõuna” loeme, et A. H. Tammsaare õe Marta Hanseni andmetel olnud Ambla jõe kohta käibel ka Majatsaare nimi (4).

1971. aastal Asko Söödi koostatud ja Paide koduloomuuseumi välja antud Tammsaare muuseumi ümbruse ja teede skeemkaardilt selgub, et Tammsaare talud asetsevad paigas, kus Jägala jõgi teeb käänaku. Romaanis kirjeldatakse seda piitlikult kui “põlveotsa” ning kõneldakse, et Oru talu oleks justkui põlvesilma otsas ja kui Mäe tahab jõeni pääseda, peab ta omakorda Oru krundi ümber “kinni võtma”, kuna otse ei pääse jõeni kuidagi. Toomas Haugi artiklist loeme, et seegi väide kehtib rohkem Soodla kui Jägala jõe kohta. Kaardile vaadates on põlvekonks siiski täheldatav ka Tammsaare talude kohal Jägala jõel.

Romaanis unistab Vargamäele saabunud Andres Albu mõisa põrundpeaparuni eeskujul, et kord tuleks aeg, mil soo hakkaks loomi kandma ja head aometsa kasvatama ning, mis veel tähtsam: soo asemel oleks põld. Sellest, et põrundpeaparun tõesti olemas oli ja maaparandusega tegeles, annab huvitava ülevaate 1905. a. 22.–23. veebruari Teatajas ilmunud artikkel “Mõnda Järva-

Tammsaare romaanis projitseeritakse unistused jõe peeglile. Jõgi on inimsuhete katalüsaator, pingestaja ja proovilepanija, laiemas mõttes aga elu sümbol.

Madise loodusest". Katkend sellest ilmus 1978. a Eesti Looduse jaanuarinumbris, mis pühendatud A. H. Tammsaare 100. sünniaastapäevale (9). Selles kõneldakse Aravete küla "hallikast", mis jookseb üha laienedes läbi Sääsküla ja Lohala küla heinamaade Aniste karjamõisani, ja jõest, mis kunagi hoopis varem, kui Andres seda kavatses, oma looduslikust süngist Aru karjamõisa poole oli juhitud. Selleks lasknud Albu mõisnik pärisorjadel kaevata nelja versta (1 verst = u 1067 m) pikkuse ja kahe sülla (1 süld = üle 2 m) süngavuse ning nelja sülla laiuse kraavi läbi seljandiku. See kraav pidi muutma mõisa madaliku loodheinamaaks.

Tegelikkuses läks teisiti

"Praegusel ajal ei kasva sellel kunstlikult niisutatud loodheinamaal muud kui ainult kadakad; endisest heinamaast pole enam jälgegi järele jäänud – seda tarvitatakse nüüd karjamaaks," kirjutab Teataja (9, lk 37). 1905. aastaks on jõgi ammu oma vana teed pidi käima pandud.

Jõe allalaskmise teema võeti uuesti üles 1940. aastate lõpus – ja taas tabas allalaskjaid ebaõnn. Seegi näide kõne-

leb kirjanduse ja tõsielu vaheliste piiride haprusest. Tegelikuses kippus ikka minema teisiti.

Tegelikkuses läks teisiti ka 1970. aastatel, mil Albu maadel alustati laiaulatuslikku maaparandusprogrammi. Eespool mainitud Eesti Loodusest võime lugeda, miks ei andnud maaparandustööd tulemusi ei paruni, Tammsaare isa Peeter Hanseni ajal ega ka 1970. aastatel kolhoosikorra tingimustes (9, lk 38).

Ambla jõe valgala jääb teuktooniliste riktete ehk karstiaala piirkonda. Kaart näitab, et Ambla ääres on suurel hulgal karstilehtreid, karstilehtrite alale jääb ka Albu. Tammsaare talude lähedal asunud allikad olid karstiaallikad. 1970. aastateks jõuti kuivendada pea kõik Ambla jõe valgatal asuvad maad, kokku 892 hektarit, millele lisaks planeeriti kuivendada veel 1000 hektarit põldu.

Pea kogu pikkuses süvendati Ambla jõgi ning Sääsküla oja. See tõi paraku kaasa uue häda: Albu-Aniste piirkonnas moodustusid pinnavett neelavad lõigud ja 1970. aastate alguseks kadusid ootamatult Tammsaare allikad. Ümbruskonna põhjavee tase alanes 3–4 meetrit. Jõutud oli samasse punkti, kuhu põ-

rundpea-parun oma plaanidega poolteistsada aastat varem: vesi kadus, õigemini neeldus maasügavusse enne niisutatavale alale jõudmist.

Põhjavee taseme tõstmiseks hakati 1970-ndatel juhtima pinnavett kurisutesse ning kivimite lõhedesse, kuid õige pea selgus, et pinnavesi oli väetistest saastunud ning toonaste suurfarmide läheduse tõttu kasutamiskõlbmatu.

Ring oli taas täis saanud.

Jõgi kui semisfääri looja

Just siinkohal on aga aeg taas kirjanduse juurde tulla ja kõnelda "maa põhjast", millest Tammsaare teoses on juttu nii otse kui ülekantud tähenduses. "Tõe ja õiguse" V osa alguses asub Indrek Vargamäel kraavi kaevama. Isa imestab, et Indrek ulatub mõnes paigas kõva maani – kiviräha ja saueni.

"Tähendab, põhi on tõusnud või pind langenud," arvas Indrek (8, lk 29). "Küllap see pind ikka vist on langenud," rääkis isa. / - - / "Mõistad, poeg: Vargamäel hakkab põhi igal pool välja tulema!"

See viib Indreku mõtted lapsepõlves otsitud maapõhjale ning Vargamäe soodele ja rabadele ning ühtlasi sellele, mis

oleks siis, kui saaks teostada vana unistuse ja muuta soo põlluks. Isa ja poja ühine unistus meenutab siinkohal inimesele igiomast Eedeni-igatsust.

Tammsaare romaanis projitseeritakse unistused jõe nagu peeglile. Jõgi on inimsuhete katalüsaator, pingestaja ja proovilepanija, laiemas mõttes aga elu sümbol. Siinkohal on taas kord põhjust tsiteerida Juri Lotmanit, kes kõneldes lihtsa ja keerulise väljendusega sümbooltelt, ütleb järgmist: "“Lihtsa” väljendusega sümbooltel on suurem kultuurilistähenduslik maht kui keerulistel. Just “lihtsad” sümboolid moodustavad kultuuri sümboolse tuuma" (5, lk 225). Niisuguste tuumsümboolite hulka tundub kuuluvat ka “Tõe ja õiguse” jõgi.

Indreku tagasitulekuga tõuseb ootamatult keskpunkti isa kunagine unistus, jõe süvendamine ja maa parandamine. Kui “Tõe ja õiguse” esimeses osas on jõe allalaskmine Vargamäe Andrese saalunistus, mille teostumises ta selle osa lõpul kahtleb, siis viiendas osas võtab poeg isa unistuse üle ning aitab tal seda teostada: jõe allalaskmisest ja süvendamisest saab vana Andrese elu mõõdupuu. Piir reaalse ja unistuste jõe vahel muutub olematuks, jõe allalaskmise mõte annab mõtte ka Indreku tegevusele (kraav peab jõudma jõeni, jõe allalaskmisega realiseerub isa õitsva Vargamäe unistus) ehk teisisõnu: lunastus projitseeritakse jõe.

Kõik, mis viiendas osas toimub, on ühenduses jõega: Indrek on kraavil, kraav peab viima üleliigse vee jõkke, jõgi peab ühendama jõeäärset talud ühise ürituse, jõe süvendamine nimel. Jõgi omandab siinkohal nn ahelsümbooli staatuse: tulust jõeäärsetele taludele ei piisa, jõe süvendamisest peab tulu tõusma kogu riigile, riik ja jõgi muutuvad äkitselt märksõnadeks, mille mõju inimeste kujutlusvõimele on enneolematult suur. Jõe süvendamine süvendab inimeste enese- ja riigiisku, kujutus Vargamäe jõe puhastamisest kui riiklikust üritusest annab elule uue sisu: mitte ainult jõgi, vaid kogu elu peab uueks saama. Jõe põhjast, kuhu sukeldumine on teose esimeses osas julguse etalon, kujuneb viiendas osas müütiline paik (Pearu: jõega ei sünni midagi. Andres: jõega sünnib tingimata midagi). Kõik, mis selles osas toimub, toimub jõe ääres, jõe pärast ja jõe tõttu.

Romaanis kannab jõgi Vargamäe jõe nime. Selle kirjandusliku nime all tuntakse teda rahvasuus ka praegu. Tegelikult voolab Tammsaare sünnikodu maal Jägala jõgi.

Mida teose lõpu poole, seda enam omandab jõgi sümboli, ent samas ka piiriala tähenduse. Jõe süvendamine kuulub samuti müüdimailma: “ülesande” täitmiseks tuleb ületada mitmesugused takistused ja läbida katsumused. Indrek teostab isa kui igavese inimese unistust. Allalastav jõgi tähendab uut ajajärku vargamäelaste mõtteviisis ja maailmapildis ning mõjub tuleviku ettekuulutuseks: sümboolika algab juba Indreku esimesest käigust jõe äärde pärast Vargamäele tagasi tulekut ja kulmineerub jõe koosoleku kokkukutsumismõtte teoks saamisega. Omamoodi sümboolne on seegi, et jõe koosolekust võtavad osa ainult mehed.

Teksti jälgides saab selgeks kirjaniku balansseerimine tegeliku ja illusoorse vahel. Indreku uisuretk peegelsiledal ja säntendaval jõejääl mõjub nagu lend läbi unistuste. Unistuslikud, illusioonidest täidetud on ka Vargamäe Andrese mõtted, kui ta koos pojaga end jõe äärde mineva asutab (*sic!* sisenemine kujutlusse!). Ent Andrese kujutlusele pole tegelikkuses katet, illusiooni ilu hajub, kuid ei hävi: kirjanik kannab ta üle ümbritsevale loodusele, jõeäärsele maastikule ja Andrese surmaeelse öhtupooliku imelisusele.

Jõe süvendamine asetab inimese otsekui jumala rolli. Jõgi seostub ime mõistega: ta teeb imet ja on ka ise ime. Tammsaare jõuab jõe jumalikkuse tee-

mani, lastes vanal Andresel arutleda: “Peaasi: kui võiks voogudelt välja kiskuda vanad tõkked, mis veele kõige suuremaks takistuseks. /---/ paljud neist on nõnda vanad, et nende iga keegi ei tea ja nende tegijat ükski hing ei mäleta, nagu oleks jumal ise Vargamäe jõe ühes nende vanade tõketega loonud, nii et siin oleks tegu jumaliku jõe ja jumaliku d e tõketega” (8, lk 467–468, minu sõrendus – L. V.). Edasi kõneleb Tammsaare jumalikkust risust, mis seisnud siin maailma loomisest saadik. Mida edasi, seda enam võtab Vargamäe jõgi müütilise jõe mõõtmed, mille alguspunkt jääb romaani esimese osa lõppu Vargamäele vähile tulnud kõstri ja kirjutajaga seotud stseeni.

Kirjutajal on kaasas tuliued natad, mis jõe põhja kinni jäävad. Pimedast sügisööst hoolimata otsustab ta neile jõe põhja järele sukelduda. Hinge kinni hoides suudab ta jõe põhjas viibides imelikul kombel märgata suuri kände ning hiiglaslikke puutüvesid, mille sarnaseid enam mitte kusagil ei kasvanud. Jõe ääres on olnud laas, suur mets, ahhetavad kõik, kes sellest kuulevad. Jõe põhja sukeldunud nattu otsiv kirjutaja siseneks justkui teise aega. Jõest välja tulles ei jõua ta nii pea reaallega tagasi ja hõikab kaldale naastes valju kaja tekitava “Säuka!”, nagu ei viibiks ta tõepoolest mitte ahermaal, vaid just põlislaanes.

Seda stseeni tuletatakse meelde teose viiendas osas ning meenutatakse kui jões varjuvate vanade aegade võrdpilti.

Tammsaare ei piirdu "jumaliku" jõega. Sellele vastandab ta "kuratliku" jõe. Viimane on tuletatav kahe naabri kiusuajamisest kraavikaevamise ümber, ent sellesse liitub ka Sauna-Jussi uppumistseen teose esimeses osas.

Jussi kallal lõõpiv Mari kehtub teda üle jõe ujuma ning ülejäudmise järel kohe tagasi ujuma. Jussi tabab ootamatu kramp ja ta vajub vee alla. Seekord päästab Jussi elu Andrese kiire tegutsemine. Siit saab alguse aga pööre Jussi ja Mari suhetes. Surm astus Jussi ja Mari vahele, kirjutab Tammsaare, tekita-des assotsiatsiooni Vargamäe jõest kui surmajõest..

Teine assotsiatsioon on seotud Oti tapmise ja Oru Eedi salapärase kadumise-ga. Eedit teatakse redutavat just nimelt jõe ääres, viimast korda nähakse tema jälgi jõe ääres.

Siit edasi jõuame elu ja surma vahelise "piirijõe"-teemani: mõlemad Vargamäe peremehed on mures, kas nende veri jääb Vargamäele püsima.

Markantseks muutub olukord Orul, kus Pearu piiblile viidates oma poega veenab, et too oma vana naise kõrvalt mõne noore leiaks, kes Orule pärija sünnitaks. Kui poeg sugugi vedu ei võta, tahab Pearu Oru talu kirjutada Joosepi ja Mäe Liisi poja kui eriti veart verega pärija nimele: voolab ju Joosepi ja Liisi pojast Pearu jumaldatud Mäe esiema Krõõda veri! Hoopis teisiti arvab aga Andrese väimees Sass, kes Indreku ja Tiina lahkudes kuulutab: "...nüüd saab Vargamäe jällegi vanast verest ilusasti puhtaks, hakkavad ehk siis pisut rahulikumad päevad" (8, lk 363).

Nii Pearu kui Andrese surm seonduv jõega. Mõlemad vanad peremehed ootavad paralleelselt surma ja teadeti jõe allalaskmisest.

Pearu ei taha, et Vargamäe jõgi lastakse alla, sest allalaskmise ja süvendamise algatajad pole olnud tema lapsed, vaid hoopis Mäe Indrek

Andres omakorda ei taha ega saa surra enne, kui on veendunud, et jõe allalaskmisest asja saab. Selle ära näinud ning oma poja ja iseenda kõrvalejätetust kui ilmselt ülekohut tunnistades tunneb Andres pettumust.

Pikast teekonnast jõe äärde väsinud Andres sureb tagasiteel koju jõeäärses heinaküünis, kuhu Indrek ta on kandnud. Tammsaare kirjeldused rõhutavad paiga elüüsiümlikku ilu ja õndsuslikkust.

Nimetatud isakandmisstseen on teose kaunimaid kohti, mis toob meelde maailmakirjanduse varasalve kuuluva Trooja kangelase Aeneiase loo.

Põlevast Troojast põgenenud Aeneias kannab oma halvatud isa õlal. Tema soov surnud isaga vestelda on nii suur, et ta laseb end Charonil üle Acheroni sõidutada. Vestlus isaga ja Elüüsiumi välja nägemine kujuneb mõlemale poolele õnnestavaks.

"Läbi koleda tühjuse voolavad tumedad veed, kõige pealt hirmus Styx, mille nimel jumalad vannuvad, ja Acheron, mille kaldal ülevedaja Charon lahkunute hingi ootab, et neid ühe oboluse eest (väike maks) üle aerutada. On hinged nõnda surnuteriiki jõudnud, siis lähevad nad üle Asfodelose aasa Lethe jõe ääre, kust nad unustust jooval kõigele maisele," on kirjutatud 1923. aastal kooli kirjavara sarjas ilmunud Homeroose "Odysseuse" järelsõnas "Greeka mütoloogia kavand" (3). Raamatu tõlkija polnud keegi muu kui A. H. Tammsaare. Kui suurt mõju avaldas Tammsaarele Aeneiase lugu, on teadmata, kuigi on teada, et maailmakirjanduse eeskujud järgisid oma teostes temagi. 1930. aastal, kolm aastat enne seda, kui nägi ilmavalgust "Tõe ja õiguse" viies osa, ilmus seoses Vergiliuse 2000. sünniaastapäevaga ajakirjas Eesti Kirjandus pikk artikkel ka Tartu ülikooli saksa kirjanduse professorilt Wilhelm Süssilt (6).

Vergiliuse kirjapanduna on Aeneiase lugu üks kuulsamaid maailmakirjanduse näiteid. Tänapäeval võime kõnelda Aeneiasest kui sümbolist, mis on mõjutanud paljusid hilisemaid autoreid. Siingi on põhjust tsiteerida Lotmanit: "Sümbol on olemas enne antud teksti ja temast sõltumata. Ta satub kirjanduslikku mällu kultuurimälu sügavustest ja elustub uues tekstis nagu uude mulda sattunud viljatera" (5, lk 225).

Neidsamu aeneiaslikke jooni leiame ka Indrekus: Aeneias oli imetegija, Indrek aitas jalule Tiina ja Tiina tõttu võime tedagi pidada "imetegijaks". Nii nagu koos Aeneiasega, käib ka Indrekuga kaasas surm. Aeneias kannab Troojast põgenemisel oma halvatud isa õlal, Ind-

rek võtab isa jõe äärde minnes ja sealt tagasi tulles kukile, kandes teose lõpul surnud isa kätel koju.

Aeneias tuntakse mütoloogias linnaehitajana. (Vrdl Andres: siia tulles mõtlesin, et ehitati linna.) Võib küsida, mida asub Indrek koos Tiinaga Vargamäe soosillalt alla minnes ehitama. Kas ta läheb tõepoolest oma riiki uueks looma, nagu ta suutis teha algust Vargamäe jõe uueks loomise-ga?

Aeneias kohtab surnuteriigis teda armastanud Kartaago kuningannat Didot, kes Aeneiasele jumalate määratud linnaehitamissünnist midagi teadmata end tema lahkumise tõttu tapnud on ning Aeneiasest surnuteriigis ära pöördub. Indrek ei tuleta kordagi viiendas osas meelde Karinit. Unustus on see, mida tema Vargamäelt otsima on tulnud. Indreku vestlus isaga kestab kauem kui Aeneiasel, ligemale aasta. Tema ei pea sõitma selleks üle soise Acheroni, vaid tema missioon on muuta Vargamäe jõgi surmajõest elujõeks. Süvendatult ja uude sängi juhitud pole see aga enam sama jõgi, vaid hoopis uus, nagu on uued kõik need, kes Vargamäe maadele ja jõe äärde pärast Indrekut askeldama jäävad.

Kirjandus

- Haug, T. A. H. Tammsaare: A. H. Koitjärve. Looming, 2003, nr 1.
- "Homeros'e Ilias", Kodu- ja Kooliraamatud, Ilmakirjandus N 1, Tallinn. Albert Org'i kirjastus O/Ü.
- "Homeros'e Odysseus", Kodu- ja Kooliraamatud, Ilmakirjandus N 2, Tallinn. Albert Org'i kirjastus O/Ü.
- Kumari, A. Tammsaare-Põhja. Tammsaare-Lõuna. Keel ja Kirjandus, 1977, nr 12. 738.
- Lotman, J. Semiosfäärist, Tallinn, Avatud Eesti Fond, 1999.
- Süss, W. Vergilius'e 2000. sünnipäevaks, Eesti Kirjandus, 1930, 10. 465-472.
- Tammsaare, A. H. Tõde ja õigus I, Tallinn, Eesti Raamat, 1981.
- Tammsaare, A. H. Tõde ja õigus, V. Tallinn, Eesti Raamat, 1983.
- Tõsielust ja ilukirjandusest. Eesti Loodus, 1978, nr 1.
- Tüür, K. Aiad ja jõed: linnaloodusest Tõnu Önnepalu romaanides. Keel ja Kirjandus, 2002, nr 10. 689-691.
- Publius Vergilius Maro. Bucolica. Aeneis. Tallinn, Hortus Litterarum, 1992.

Mirjam Hinrikus: Tammsaare naisekujutust on toitnud 19. sajandi lõpu dekadentsi ehk allakäigu diskursused, mis olid tugevalt täidetud sooliste tähendustega.

Tammsaare “lapsnaised”

A. H. Tammsaare naistegelastest 19. ja 20. sajandi vahetuse kultuurikontekstis. Feministlik vaatenurk.

Mirjam Hinrikus

TPÜ soouuringute eriala õppejõud

A. H. Tammsaare naistegelased on eesti lugejaskonda paelunud juba sada aastat. Neid on kujutatud ka terves hulgas dramatiseeringutes ja filmides, kõrvutatud maailmakirjandusest tuntud naistega, võrreldud Tammsaarega reaalselt suhelnud naistega (Lucie ja Victoria Martna; Hildegard Lõhmus, 6, lk 212–213) ning julgelt on neid samastatud (iseäranis “Tõe ja õiguse” neljanda osa naispeategelast Karinit) kodanik Anton Hanseni naise Käthe Hanseniga.

Varasemast retseptioonist

Millega seletada Tammsaare naistegelaste jätkuvat külgetõmmet? Varasemates retseptioonides on püütud seda põhjendada kahe pealtnäha täiesti vas-

tandliku omadusega. Ühelt poolt on rõhutatud Tammsaare “naiste” erandlikust, teisalt aga leitud, et nad on äärmiselt tüüpilised, n-õ ürgnaiselikud.

Marta Sillaots väidab oma 1938. aastal kirjutatud artiklis “Iginaiselikust A. H. Tammsaare käsitluses”, et “Tammsaare näeb naises kaugelt rohkem kui enamik meie – ja muudegi maade – meeskirjanikke; ta näeb naise sisima olemuse varjatumat ja salajasemat külge; näeb seda ürgnaiselikku, seda puhtnaiselikku, mis küll sageli pole kuigi meeldiv ei naiste endi ega meestegi meelest, kuid mis ometi on ülimal määral iseloomustav naise kui naise kohta” (11).

Ka Heino Puhvel rõhutab oma 1966. aastal ilmunud Tammsaare monograa-

fias Tammsaare naistegelaste puhtnaiselikke jooni ja vooresi, nimetades Juuditi ürgnaiselikuks. “Ürgnaiseliku naisena ihkab ta armastatud meest näha inimliku suuruse ja kuulsuse tipul” (6, lk 305). “Juuditi käitumise üheks põhiajendiks on mõte lapsest, keda ta igatseb. Juudit on väljapaistva intellektiga naine, kuid seejuures ka tugevate instinktidega” (6, lk 309). Mida siis tähendab see ürgnaiselikkus, millele mõlemad uurijad osutavad?

Feministlik vaatenurk

Nii Sillaots kui Puhvel lähtuvad eeldusest, et eksisteerib mingi naiselike omaduste kompleks, mis iseloomustab ainuüksi naisi, on universaalne, sünni-

pärane ja muutumatu. Feministlik kirjandusanalüüs vaidlustab seesuguse lähte-eelduse. (Tõenäoliselt oleks ka Marta Sillaots tänapäeva kontekstis lähenevad Tammsaare naistegelastele teistsugusest vaatenurgast.) Feministlike kirjandusteadlaste eesmärk on lahutada naisugu traditsiooniliselt määratletud naiselikkusest ja näidata, et naissoolisusega ei kaasne iseenesest mõistetavusega naiselikud omadused või vähemasti ei pruugi selle naissoost olevuse käitumine ja mõtlemine langeda kokku nende omadustega, mida on traditsiooniliselt kutsutud naiselikeks. Feministid üritavad näidata, et traditsiooniliselt määratletud naiselikkus on konstrueeritud aegruumist, antud kontekstis lähtuvalt Tammsaare kaasajal levinud uskumustest, mis arvestasid meeste huvidega ja mille eesmärk oli naisi nii sümbolisel kui materiaalsel tasandil allutada.¹

Sillaotsa ja Puhveli järgi tähendab ürgnaiselikkus emotsionaalsust, irratsionaalsust, ebaloogilisust, instinktiivsust ja passiivsust. Selles üldlevinud määratlemisviisis saab naiselikkus oma tähendused vastanduses mehelikule, mida iseloomustab ratsionaalsus, loogilisus, mõistuslikkus ja aktiivsus. Selline naiselikkuse määratlemise ideoloogia² on tuttav juba antiikajast. Aristoteles esitleb oma teoses "Metafüüsika" Pythagorase opositsioonide tabelit, mis näitab selgelt, kuidas soolised jaotused töötavad. Tabeli ühel poolel on kategooriad *piir, paaritu, üks, parem, sirge, hele, hea, nurk* meessoost. Tabeli teisele poolele jäävad *piiritu, paaris, mitu, vasak, kurviline, tume, halb, ristkülik* on naissoost. Hiljem arendab Aristoteles opositsioonipaaride loogikat edasi, väites, et mehed on tugevad, naised nõrgad, mehed julged, naised ettevaatlikud, mehed "vabaõhu" tüübid, naised kodused, mehed õpetavad lapsi, naised toidavad ja kaitavad neid.

Aristoteles mõtleb seega naiselikest omadustest kui mehelikele vastanduvatest. Vastandite kaudu mõtlemist nimetatakse dihhotoomseks mõtlemiseks.³ Selles mõtlemismudelil jagunevad mehed ja naised igas mõttes kaheks vastandlikuks sotsiaalseks ja bioloogiliseks rühmaks. Eeldatakse küll teineteise täiendamist, kuid see ei toimu võrdõiguslikkuse alusel. Mehelikuga seonduvad omadused on väärtustatud positiiv-

selt, naiselikele on antud negatiivsed tähendused.

Feministid on välja pakkunud käsituse, mille järgi mees- ja naisugu vaadeldakse kui kahte erinevat, kuid siiski võrdset ja suures osas kattuvate omadustega inimtüüpi. Kui aga feministid käsitlevad mehi ja naisi vastandlike-na, peavad nad erinevalt Aristotelesest naiselike omadusi mehelikest paremateks, mitte halvemateks.

Millegipärast on lääne kultuuris seni maani valitsenud aristoteleslik naiselikkuse ideoloogia. Selle mõjul on Tammsaare uurijadki enesele teadvustamata tuginenud eeldusele, et naiseks ja meheks sünnitakse, mitte ei saada. Feministlik filosoof Simone de Beauvoir on rõhutanud just vastupidist – naiseks ja meheks saadakse. Tammsaare seostab oma tekstides naissoo siiski tihtipeale traditsiooniliselt defineeritud naiselikkuse ideoloogiaga.

19. sajandi lõpu ja 20. sajandi alguse naisedefiniitsioonid

Nagu öeldud, leiab traditsioonilise naiselikkuse ideoloogia jälgi juba antiikajast – dihhotoomsest mõtlemistraditsioonist, mille loojad on enamasti olnud mehed. Kuid see ideoloogia ei oleks nii mõjuvõimas, kui naised ei oleks aidanud ja aitaks ka nüüd selle taastootmisele ise kaasa. Just tänu laiale toetuspinnaile on neid seksistlike⁴ uskumusi ajastust ajastusse üha korratud ja taastoodetud. Pole liialdus väita, et terve ajaloo jooksul on maskuliinse kultuuri ortodokssem osa määratlenud naist loomana, samal ajal kui liberaalsema osa jaoks on naine olnud loodus. 19. sajandi lõpu Lääne-Euroopa kultuuritraditsioonis kuuleme maskuliinse kultuuri ortodoksse poole häält iseäranis jõulise-na ja selle mõjusid leiame ka Tammsaare teostest, tema naise representatsioonidest.⁵

Põhjusi misogüüniliste, s.t naisevihkjalike määratluse laiaulatuslikuks esiletulekuks on 19. sajandi lõpus palju. Suur osa neist on nii- või teistsugusel viisil seotud uue ühiskondlik-kultuurilise situatsiooni ehk moderniseerumise tormilise pealetungiga. Ka Tammsaare tekstid pole moderniseerumisega kaasnenud *fin de siècle*⁶ negatiivsetest naisedefi-

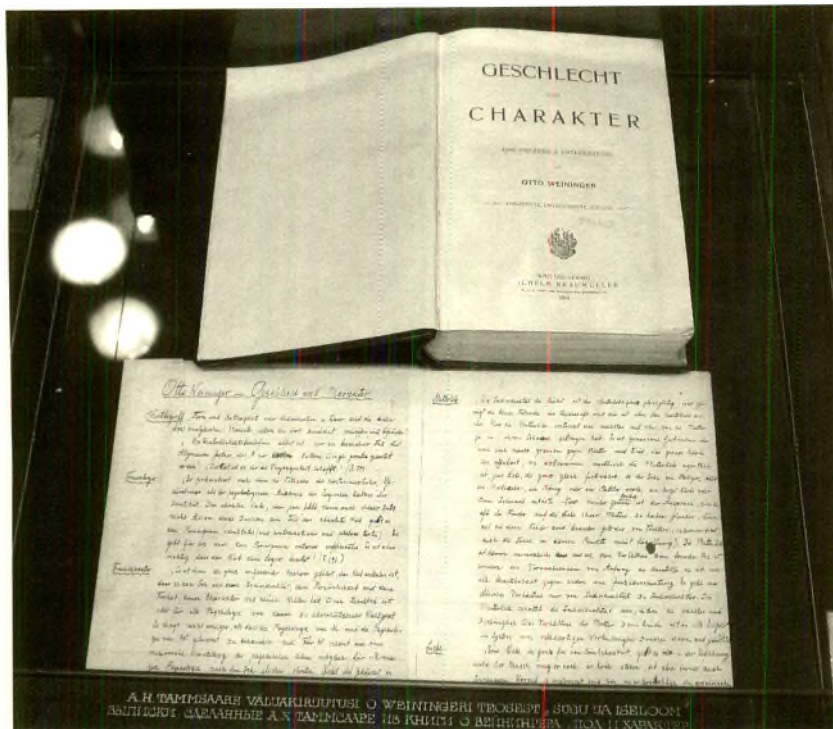
natsioonidest vabad. Tema naisekujutust on toitnud 19. sajandi lõpu dekadentsi ehk allakäigu diskursused⁷, mis olid tugevalt täidetud sooliste tähendustega.

19. sajandi lõpus naised avalikus sfääris veel eriti ei tegutsenud ja seetõttu on poliitilistel, majanduslikel ja ka kultuurilistel võimupositsioonidel nii "kaotajad" kui "võitjad" peaaesjalikult mehed. Puretuna üleminekuperioodile iseloomulikest pingetest ja ebakindlusest, hakkavad mehed otsima oma viletsuse tekitajaid. Üheks patuooinaks ning majandusliku ebavõrdsuse eest vastutajaks tehaksegi naine, kes tänu oma puudulikule haridusele – 19. sajandi lõpus naised alles võitlevad oma haridusõiguse eest – sageli nende alavääristavate määratlustega lepib ja samastub.

Üldine kaubastumine, mis on soodus pinnas naistarbija tekkeks, samuti prostitutsiooni laiaulatuslik levik üksnes võimendavad neid süüdistusi ja nendega kaasnevat mehelike naisefantasiid. Kuid naistest ei saa patuooinad üksnes tänu majandusliku olukorra muutumisele, sellega kaasnevale üldisele ebastabiilsusele ja osa meeste suutmatusel uue situatsiooniga kohaneda. Kindlasti on oma osa ka selles, et mõned naised võitlevad üha häälekamalt oma õiguste ja sugudevahelise võrdsuse eest.

Selles kontekstis tõstatub taas kord küsimus, kas naine on ikka inimene, ja vastustes ollakse agarad näitama, et naised on inimliigi allakäinud ja taandarenenud variant. Seega tehakse naised üldise ühiskondlik-kultuurilise allakäigu ehk teatud ühiskonnavormi (agrarise või feodaalse) lagunemise eest vastutavaks seetõttu, et nad ise on inimliigi taandarenenud osa. Kuid mitte üksnes naised ei satu süüpink. Lisaks naiste alavääristamisele räägitakse ja kirjutatakse palju ka mustade, mustlaste ja juutide vähemväärtuslikkusest, võrreldes valge keskklassi aaria mehega, püüdes näidata nende degeneratsiooni ja normist kõrvalekaldumist.

Kahtlemata toetab seda seksistlikku ja rassistlikku mõtlemistraditsiooni 19. sajandi lõpus tugevasti positivistliku maailmavaate levik. Näiteks meditsiinilistes uuringutes mõõdetakse mustade ja naiste kehaosi – aju, seksuaalorganite suurust –, et tõestada: naised ja mustad on primitiivsed, agressiivsed, irratsionaalsed, arenematud. Kriminoloogi-

A. H. Tammsaare väljakirjutused Otto Weiningeri raamatust "Sugu ja iseloom".

gias üritatakse nn hukkaläinud naiste kujutamisel näidata, et mees on evolutsiooniprotsessis "bioloogilisi seadusi järgides" arenenud naisest kõrgemale astmele.

Kriminoloogia rajaja Caesar Lombroso ja Guglielmo Ferrero väidavad oma populaarses teoses "La donna delinquente, la prostituta e la donna normale" ("Naine kui kurjategija, prostituut ja normaalne naine"), et on äärmiselt oluline hoida naisi tegevatena kodu lähimbruses ja eemaldada kõik seksuaalse erutuse allikad, "sest normaalne naine on moraalses mõttes puudulik ja tal on kerged kriminaalsed kalduvused, nagu näiteks kätemaksuhimulisus, armukadedus, kadedus, õelus, mis harilikult neutraliseeritakse väiksema tundlikkuse ja kire intensiivsusega" (2, lk 236).

Neile uskumustele sekundeerivad psühholoogid hoiatavad, et naistele omistatud kõrgendatud emotsionaalsus võib pöörduda isegi hulluseks. Hüsteeriat on meditsiinias ja psühhiaatrias alati vaadeldud naiste haigusena (tuleb ju mõiste hüsteeriagi kreeka sõnast 'uterus' st emakas), kuid 19.–20. sajandi vahetusel on naiste kui mentaalselt haigete üleinterpreteerimist iseäranis palju. Näiteks kujutab Eduard von Hartmann

1895. aastal oma esseekogumikus "The Sexes Compared" (Sugude võrdlus) võitlusvalmis keskklassi meest, kes vangub kestva pinge all, sest peab tulema toime oma naise "hüsteeriaga, melanhooliaga, mis ähvardab pidevalt areneda hulluseks, kui tema soove ei rahuldada ja tema depressiooni ei hajutata" (2, lk 366).

Nagu Hartmanni naise määratlustest võib aimata, ei konstrueerita sajandivahetusel naisi üksnes hüsteerilistena, vaid ka haiglaslike eneseimetelejate ja egotsentrikutena. Günekoloog Bernard S. Talmey kirjutab oma raamatus "Woman" 1904. aastal: "Oleks rumal koos filantroopidega uskuda, et prostituute tõukab tagant laiskus või kitsikus. Paljud on valinud selle tee, et rahuldada oma nümfomaanilisi ihasid" (2, lk 356). Seda väidet täiendab ilmekalt 19.–20. sajandi vahetuse bestselleri "Geschlecht und Charakter" (Sugu ja iseloom) autor teoreetik Otto Weininger. Prostitutsioon on loomulikuks väljundiks igale naisele, kelle loomupäraselt polüandriiline (st mitmemehepidajalik) loomus on liialt tugev emarolliga taltsutamiseks, väidab Weininger. Samal ajal märgib ta, et mehele on prostitutsioon olemuslikult võõras (2, lk 217).⁸

Lapsnaised

Viidatud naise olemuse definitsioonid seletavad üsna hästi nii mõnegi Tammsaare naistegelase kujutust. Kuid pilt jääks poolikuks, kui me naiste kui amoraalsete hüsteerikute, nümfomaanide ja melanhoolikute määratlustega koos ei viitaks nende võrdsustamisele lastega. 19. sajandi keskel kirjutab filosoof Arthur Schopenhauer, keda on peetud sajandilõpu seksistlike vaadete esiisaks, et naised sobivad väikelaste hooldajaks ja kasvatajaks just seepärast, et nad ise on lapsikud, albid ja lühinägelikud, ühesõnaga – eluaeg lapsed (7, lk 4).

Ka paljusid Tammsaare naistegelasi⁹ võib nende naiivse ja lapsiku oleku tõttu kutsuda lapsnaisteks. Sellise nimetuse all tuntaksegi üht sajandivahetuse Lääne-Euroopa ilukirjanduses levinud naise-tüüpi. Tammsaare teoste tegelasi pole küll eriti võrreldud tema kaasajal populaarsete kirjandusteoste naistegelastega, kuid on üsna tõenäoline, et ta sai teatavat inspiratsiooni näiteks Arthur Schnitzleri ja Eduard von Keyserlingi, aga ka Peter Altenbergi¹⁰, Hugo von Hofmannsthal ja Felix Salteni lapsnaistest. Vahest on see ka üks põhjus, miks suur osa tema naiskujudest sarnaneb oma elukauguse, edevuse, lobisemisvalmiduse ja taltsutamatussega väikeste lastega, miks mitmed tema naistegelased on äärmiselt egotsentrilised ja empaatiavõimeta või miks nende kiindumus- ja armastusvajadust iseloomustab midagi lapsele omasest kirglikust sõltumistarbest ja omanikutundest.

Teatavate iseloomujoonte kordumist Tammsaare naistegelastel, näiteks silmnähtavat eluvõõrust, võib osaliselt seletada sellega, et Tammsaare valib mitme oma teose naistegelaseks alles kujunemisjärgus oleva noore neiu – meenutagem kas või Ramildat "Tõe ja õiguse" 2. osast, Kristit "Tõe ja õiguse" 3. osast, Irmat "Elust ja armastusest" ja miks mitte ka Erikat romaanist "Ma armastasin sakslast". Kuid teisalt osutub see seletus liialt lihtsustavaks, kui arvestada eespool viidatud omaduste esinemisele ka mitmel Tammsaare küpsemas eas naistegelasel. (Nende tunnuste kõige iseloomulikum esindaja on kahtlemata Karin "Tõe ja õiguse" 4. osast.)

Enim levinud naiselikkuse määratluseks, mis Tammsaare oma naistege-

lastele omistab, on minu meelest hellitatud edev eneseimetlus. Mitmete tema "naiste" nartsissistlikku enesearmastust saadab egoistlik usk enese vastupandamatusse võlujõusse, viies nii mõnegi Tammsaare meestegelase ahastuse äärele. Markantseimateks näideteks on Karin ja Ramilda, kuid selliste omadustega naise kohta lugeja juba Tammsaare üliõpilasnoveellides "Pikad sammud" (1908), "Noored hinged" (1909) ja "Üle piiri" (1910). Hiljem tuleb Tammsaare üliõpilasnoveellide temaatika juurde veel kord tagasi ja avaldab 1917. aastal novelli "Kärbes". Hädavares Lutvei ütleb "Kärbes" naispeategelasele Tiksil: "kes naise teab, liiatigi sinusuguseid", ja tõtab täpsustama, "sinusugusega mõtlen teatud naiivi tundmuse tuju, kirgede ülimeelikust, naiselikku usku ja auahnuust oma kenadusega kõiki tantsitada" (13, lk 187).

Tammsaare naistegelase enesearmastus ei ole lahutatav totaalsest enesekesksusest. Enese võlujõust sissevõetuna usuvad mitmed tema naistegelased, et maailm peab keerlema üksnes nende ümber. Novelli "Üle piiri" naispeategelase Hedviggi kohta ütleb jutustaja: "Aga Hedvigile ei meeldinud, et Robert mõtles temaga olles raamatute peale, ei! Robert pidi mõtlema aina tema peale, ka siis, kui teda ennast kohal polnud, iseäranis just siis. /- - / Kui Robert seda alati ei suutnud, siis jäi Hedvig kergesti mossi ja nõnda oli ta halb ja pahur, nagu seda ainult noored, loomulikult egoistlikud neid suudavad". Usku naiste loomulikkude ehk siis sünipärasesse egoismi on siin lausa sõnaselgelt kinnitatud. Mitme teise naistegelase kujutusega üksnes korratakse seda. Ja nagu me teame, ilmub lausa paroodiani küündiv isekus, ajendatuna pidevast sensatsioonijanust, lugejale Karini näol.

Nartsissismi kui naiseliku omaduse tuntud eestkõnelejaks oli *fin de siècle*'i perioodil kahtlemata Sigmund Freud. Tema arvas, et nartsissism iseloomustab imikuiga, enne kui afektid suunatakse välise objektide (näiteks vanemate) suunas. Freudi järgi pöörab terve isik oma libiido¹¹ väljapoole, kuid probleem tekib siis, kui libidinoosne energia on tõkestatud, kui inimene jääb kinni nartsissistliku enesearmastusvormi külge. Sel juhul ei suuda nartsissistlik täiskas-

vanu tunnista erinevust mina ja maailma vahel. Ja sellist liiki arengupeetuse all kannatasid Freudi arvates eelkõige just naised.

Et uudishimulikkus iseloomustab väikeseid lapsi ja naisi, selles ei kahelnud 19. ja 20. sajandi vahetusel keegi. Karini arvates ei tohi Tiinal ja Indrekul olla tema ees ühtegi saladust. Ja sarnasel arvamusel on ka mitmed teised Tammsaare naistegelased. Iseäranis suured teiste ellu sekkujad on mitmesugused tädid ja vanad naised, kuid nemad ei mahu enam lapsnaise mudeli alla ja naiselikkuse ideoloogia kohandamine vananevale naisele muudab ta ühemõtteliselt karikatuuriks.

Uudishimulikkuse kõrval ühendab mitmeid Tammsaare naistegelasi tihti-peale ka lapselik ja lapsik lobisemine. (Siinkohal ei tohiks muidugi unustada näiteks Anna ja Tiina tähendusrikast vaikimist. Kõik Tammsaare naistegelased ei taandu lapsnaisteks, tal on ka teistsuguseid naiselike tüüpe.) Pealetükkiv ja teemalt teemale hüplev vatramine on nii mõnegi Tammsaare naistegelase kujutusest lahutamatu. Jällegi ei saa mööda minna Karinist, Ramildast ja Kristist, kuid nende varasteks visanditeks on peetud ka "Noorte hingede" Ainot ja "Kärbes" Tiksit. Karinit iseloomustades on Marta Sillaots kategooriline. "Naine armastab sõnu, lootes nendega asendada mõtteid" (11).

Emotsionaalsus ja instinktiivsus on omadused, mis esinevad eranditult kõigil Tammsaare naistegelastel. Isegi Kõrboja Annat (Anna ei mahu eespool viidatud stereotüüpide alla ja teda võiks vaadelda emantsipeerunud naise mudelina) kannustab tegutsemisel tugev emotsioon. Kuid iseäranis Karini, aga ka mitme teise naistegelase vaatlusel tulevad kahtlemata meelde sajandivahe- tuse arusaamad naiste hüsteerilise ja melanhoalse olemuse kohta. On ju Tammsaare naistegelaste ja lastegi peamiseks enesekehtestamisvahendiks pisarad.

Kui lapse puhul peetakse enesekesksust (nartsissismi), sõltuvust ja eluvõõrust loomulikuks ja võluvaks, siis täiskasvanud naise näol tekitab see ambivalentset suhtumist. Ühelt poolt tõmbab selline naine enda ligi nagu lapski, teisalt tekitab teatava taandarengu näitena tülga- tust, tõukab eemale ja takis-

tab samastumist. Karini kohta ütleb Marta Sillaots: "Jube on see kuju oma vaimse kitsuse ning tardumusega, õudne oma taipamisvõimetusega kõiges selles, mis seisab väljaspool tema enda tühist ja kaikuvalt-tühja mina" (11).

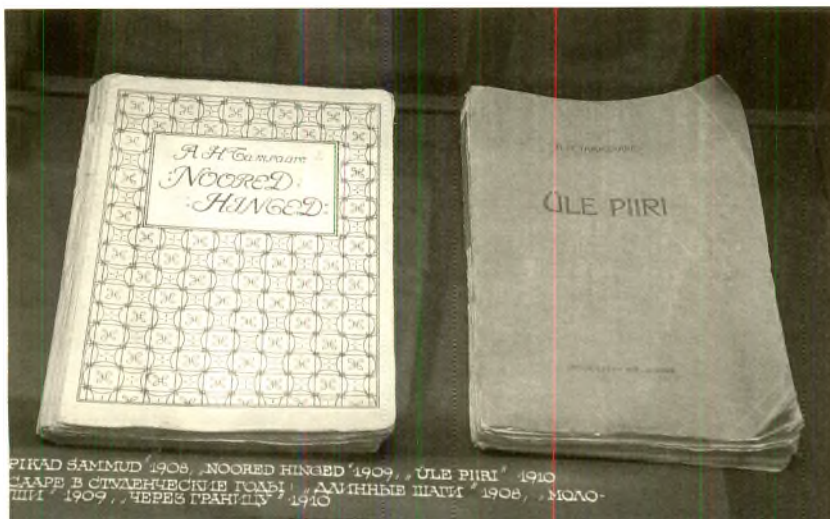
Femme fatale'i teema

Sajandivahe- tuse lapsnaine muutub selle perioodi maalikunstis ja ilukirjanduses sageli ohtlikuks sireeniks, näkiks, sfinksiks, ta ilmub kiskja, mao või uputava soosilmana. Paljudele 19. sajandi lõpu ja 20. sajandi alguse kultuurilistele naisekonstruksioonidele antakse juba aastasadu ohtlikuks peetud naiste, nagu Eva, Liliti, Kleopatra ja Maria Magdalena, Delila, Salome ja Juuditi nimesid.

Ka selle tähendusvõrgustiku taustal pole Tammsaare erand. Juba tema üliõpilasnoveelli "Noored hinged" esimese peatüki lõpust leiame viite sajandivahe- tuse ohtlikele naiskujudele. Tammsaare võrdleb seal Ainot Delilaga, kusjuures Aino enda suu läbi. Aino ütleb oma austajale Karlile, et ta oleks tahtnud Karli kui titekest niidist tõmmates tantsima panna. Ja jätkab nii: "Ma ei tea, kust see tuleb, kuid mõnikord tõuseb mul tung suuri ja tugevaid mehi lastena, tittedena oma ees näha, neid kussutada, äiutada. Niisugusel korral tuleb mulle Simsoni lugu meelde. Ja ma mõtlen: ei olnud silmade väljapistmist, pikki juukseid, vilistisi ega ka seitset toorest köit, oli ainult Delila, ja see oli Simsonile – vilistid, sitked toored köied ja silmade väljapistja. Ka mina tahaksin vahel niisugune Delila olla" (12, lk 22–23).

Sajandivahe- tusel tsiteeritakse Simsoni ja Delila müüti (näiteks võiks tuua kas või Camille Saint-Saëns'i ooperi "Simson ja Delila") Lääne-Euroopa kultuuri- kontekstis palju just naise truudusetu loomuse osutusena, samuti demonst- reerib see müüt hiilgavalt naise "peajah- timisvõimeid". Tõsi, Delila¹² läheb üksnes Simsoni juuste järele, kuid selle müüdi representatsioonid sajandivahe- tuse kunstis annavad mõista, et ta oleks võinud minna ka pea järele (2, lk 375).

Kui mõelda nüüd Tammsaare nais- tegelastele, siis ohtlikkuse ja saatuslik- kuse auras on püütud lugejasse sisen- dada neist päris mitmega, eelkõige Ai- no, Tiksi, Karini, Ramilda ja Juuditi kau- du. Kuid Tammsaare naised ei võta ena- masti koletislikke mõõtmeid. Aino, Tiksi

PIKAD SAMMUD 1908, NOORED HINGED 1909, ÜLE PIIRI 1910
 ПИКАДЫЕ ШАГЫ 1908, МОЛО-
 ДЫЕ ДУШИ 1909, ЧЕРЕЗ ПРАГМА 1910

Markantseimateks näideteks Tammsaare hellitatud ja edevatest naistegelastest on Karin ja Ramilda, kuid selliste omadustega naisi kohtab lugeja juba tema üliõpilasnoveellides "Pikad sammud" (1908), "Noored hinged" (1909) ja "Üle piiri" (1910).

ja Ramilda ohustavad üksnes mehe egot. Nende ohtlikkus taandub ennekõike nende nartsissistlikule enesekultusele ja vajadusele näha enda ümber keerlemas võimalikult palju ümmardavaid mehi. Kuigi mitmetest meestest saavad nende naiste manipuleerimise ohvrid, ei saavuta see peibutamiskunst veel kaugeltki füüsilise vägivalda mõõtmeid. Nende tegelaste edvistamine ja meestega manipuleerimine mõjub Karini või Juuditiiga võrreldes üsna süütu mänguna. Ainu alles igatseb vahel end samastada sajandivahetuse võimuaunete *femme fatale*'ide¹³ halastamatu võimukusega, kuid tema teod taanduvad siiski veel kassilikult kavalale meeste meelitamisele.

Karini ja Juuditi kujutuse puhul võib aga koos sajandivahetuse äärmiselt mõjuvõimsa filosoofi Friedrich Nietzschega tõdeda, et see, mis naise puhul respekti ja sageli ka hirmu sisendab, on tema loomus, mis on veel loomulikum kui meestel, nimelt tema ehtne röövloomalikult kaval paindlikkus, tema kinnaste all peituvad tiigriküüned, tema naiivsus ja egoism, tema kasvatamatus ja sisimine metsikus, tema tabamatus, haaramatus, tema himude ja vooruste ümarused (5, lk 130). Karini ja Juuditi konstruksioonide taga on selgelt tunda sajandivahetuse *femme fatale*'ide – Salome ja Juuditi impulsse.

Nagu Oscar Wilde'i "Salome" nimi-osaline, on ka Juudit oma eneseimetlu-

ses valmis lõpuni minema, ta on valmis tapma mehi, kes ei allu tema naiselikele võludele. Karin ja Juudit ei õhuta üksnes meeste armukadedust, ei tekita üksnes nende hinges segadust, vaid kipuvad ka nende füüsilise elu kallale. Teame, et Karini "naiselikuks" enesekehtestamisvahendiks on karjumine ja küüntega näkku kargamine, ja teame ka, et Juudit läheb oma enesemaksmapanekus sõna otseses mõttes Olovernese pea kallale.

Kuigi mitmed uurijad on tõlgendanud neid sajandivahetuse õudustekitavaid *femme fatale*'e kui vastureaktsiooni naiste emantsipatsioonile, ei selgita see veel kaugeltki nende peaaegu monstrumina mõjuvate naiskoletiste niivõrd ulatuslikku representeerimist. Oma osa oli kahtlemata ka prostitutsioonil, mis hoo- gustus just 19. sajandi lõpul mitmetes Euroopa keskustes massiliste mõõtmeteni. Prostitutsiooniga kaasnenud haigused, eelkõige süüfilis ja tuberkuloos, üksnes kinnitasid juba niigi laialt levinud stereotüüpe sellest, et naise loomuses peab olema midagi sügavalt ekslikku.

Naise ülistamine

Eelneva jutu põhjal võib kergesti tekkida mulje, nagu kujutaks Tammsaare oma naistegelasi üksnes negatiivses võtmes. Selle emotsiooni kummutamiseks piisab, kui sorime natuke oma emotsionaalses mälus. Ehkki eespool püüdsin näidata, et Tammsaare taandab naised

tihti lapselikult vähearenenud ja tsiviliseerimata olevusteks, ei sisenda nad lugejasse põlgust ega halvakspanu, pigem osaliselt moraalset üleolekut, leebet isalikku või emalikkust hellust.

Läbi ajaloo on naist ühelt poolt kui mehe vaenlast naeruvääristatud ning selle kaudu alandatud ja alistatud, kuid teisalt on naist alandamise kaudu ka ülendatud ja ülistatud. Üksnes mehega võrdsena pole see ideoloogia lasknud naist kohelda. See ambivalentne naisesse suhtumine ilmneb eriti selgelt sajandivahetuse kultuuritekstides, kus kõrvuti ei eksisteeri mitte madonna ja hoor, vaid need kaks vastandit põimuvad ühes naises – lapsnaist ja *femme fatale*'i esitatakse korraga nii põlguse kui idealiseerimisvajaduse väljaelamisobjektina.

Nietzsche arvates ei tekita naise loomus üksnes hirmu, vaid ka respekti. Freudi sõnastuses tähendab naise vastu tuntav respekt või nartsissistliku naise ahvatlevus midagi sellist, mis tema jaoks seostub laste lummuse ja kasside ning suurte metselajate võluvusega. Sellest võib järeldada, et naise nartsissismi vaadeldakse n-õ väljaspoolt kui mingit "õndsat hingeseisundit" või "turvalise liibido olukorda".

Naise võrdsustamine lapsega soodustab sellise tajumistri tekkimist. On ju lapseks olemisele, lapselikele omadustele ja iseäranis lapsepõlvele lääne kultuuriruumis antud enamasti positiivseid tähendusi. Lapsepõlve on müstifitseeritud ja idealiseeritud kui õndsat ja muretu süütuse aega, kui inimkonna kuldajastut, mil hea ja kurja tundmise puult veel kõik viljad noppimata. Suuresti sellele süütuse semantikale taandub ka Tammsaare naiste ülistamise traditsioon.

Võib koguni väita, et naise idealiseerimise motiivistik ei puudu pea üheski Tammsaare jutustuses või romaanis. Enese pühadust tajuvad hetketi tema naistegelased ka ise. Näiteks leiab meeste seltskonnast ümbristatud Tiksi: "Mul oli hea /- - / Tundsin nagu oleksin püha /- - / kõik kummardavad mind..." (13, lk 164.) Pühast naisest saab mehe jaoks tihtipeale märkimisväärne inspiratsiooniallikas. Näiteks kunstnik Mägar "Tõe ja õiguse" 4. osast ütleb ühel enese jaoks olulisel valgustushetkel Karinile: "Teie suu valetab, armuline proua,

nagu kõigil naistel, aga teie silmis on tõde, tõde ja tarkus, ainult te ise ei tea seda" (14, lk 227).

Tammsaare "naise" egoistlikult piiratud ja triviaalsele loomusele annab olemasolu õigustuse ka emaduse iha. Osa Tammsaare lapsnaisi küll surevad "õilistava seisundini" jõudmata, kuid näiteks Aino ja Tiksi *femme fatale* ilikud kalduvused lihvimise maha just nimelt emakasaamise soov. Karinit kujutatakse emana, oma lastega suheldes silmnähtavalt teistsuguses tonaalsuses kui tema muudes rollides. Ja isegi Juuditi käitumine muutuks nagu mõistetavamaks, kui saab nähtavaks talle Tammsaare poolt üsna ootuspäraselt omistatud emadusinstinkt.

Seega on nartsissistlikud lapsnaised Tammsaarel nii jumalikud kui primitiivsed üsna sarnaselt nende kultuuriliste naiserepresentatsioonidega, mis olid 19.–20. sajandi vahetuse kultuuriruumis valdavad. Vale oleks küll järeldada, nagu taandusid Tammsaare "naised" ainuüksi lapsnaise esitusmustritele – jäid ju täiesti mainimata kas või Krööt ja Mari ning omaette teema on kindlasti Kõrboja Anna kujutus –, kuid minu meelest ei saa sajandivahetuse seksistlikest naisemääratlustest Tammsaare naistegelaste analüüsil kuidagi mööda minna. Nagu ma näidata püüdsin, toodab sajandivahetuse kultuurikontekst taas üht väga vana ja ilmselt kõigile lugejatele tuttavat naiselikkuse ideoloogiat. Teisalt ei ole selle taastootmise näol tegemist mehhaanilise kordamisega, vaid naiselikkuse ideoloogia nn ülekirjutamisega. Ehkki uskumused on vanad, saavad põhjendused uue sisu. Tihtipeale tundub mulle, et ka tänapäeval kuulub suur hulk naiselikkuse käsitusi ikka veel 19. sajandi lõpu. Lugege mõnda naisteromaani või naisteajakirja või võrrelge Tammsaare naistegelasi näiteks Jaan Krossi või Kaur Kenderi naiskujudega.

Jäagu need võrdlused lugejale väikseks koduülesandeks. Arvan, et tänapäeva kultuurikonteksti analüüs kinnitab, kuivõrd visa ja elujõuline on eespool kirjeldatud naiselikkuse ideoloogia. Samuti põhjendab selle ideoloogia elujõulisus, miks feministlik vaatenurk on ikka veel ülimalt aktuaalne.

Viited

¹ Valitsev naiselikkuse ideoloogia mõjutab kahtlemata ka reaalseid naisi. On üsna tõenäoline, et Tammsaaret inspireerisid ka realselt elanud naised. Selle teemaga aga käesolev kirjutis ei tegele.

² Ideoloogiaga pean ma silmas teatud uskumusi ja arusaamu sellest, mis on naiselik.

³ Feministlikus filosoofias on dihhotoomiade kaudu mõtlemist palju kritiseeritud ja üritatud ka ületada. Teisalt, kuna oleme kõik harjunud maailma tajuma vastandite kaudu, on see ületamine jäänud enamasti teoreetiliste mõtlemängude tasandile.

⁴ Traditsiooniline naiselikkuse ideoloogia on seetõttu seksistlik, et kirjutab ette, missugused mehed ja naised on, kuidas nad peaksid endast ja kuidas teisest soost mõtlema.

⁵ Mõistega "representatsioon" viitan siinkohal mõtlemismudelile, mis eeldab, et "tegelikkuse" juurde ei pääse otse, vaid see tõlgendatakse keelekasutuse, mõtlemisviiside ja piltide kaudu representatsioonideks (4, lk 51).

⁶ *Fin de siècle*'ks ehk sajandilõpuks kutsuti Prantsusmaal 19.–20. sajandi vahetust.

⁷ Diskursuse all mõeldakse mingist küsimusest rääkimisviisi, mis tänapäevaste tõlgenduste kontekstis, kus mõtlemine on keelest lahutamatu, viitab sellele, et rääkimisviis on ühtlasi ka mõtlemisviis ja kaldub määrama seda, kuidas me käitume. Seega on diskursused ehk rääkimisviisid osa sellest, kes me oleme, kuidas me endid kogeme ja kuidas mõtleme, räägime, tegutseme, millest ja kuidas kirjutame, st kuidas me maailma, antud juhul naissugu kogeme ja milliseid tähendusi talle anname. Feministlik uurija küsib, kuidas A. H. Tammsaare konstrueerib oma loomingu naist? Millised naise määratlemise diskursused on tema naistegelaste kujutust mõjutanud ning millisesse sotsiaalsesse ja kultuurilisse konteksti need diskursused paigutuvad?

⁸ Tammsaare väljakirjutustega O. Weiningeri raamatust "Geschlecht und Charakter" võib huviline tutvuda Tammsaare majamuuseumis Tallinnas.

⁹ Jätan siinkohal talunaised kõrvale ja räägin üksnes neist Tammsaare naistest, kes seostuvad linnakeskkonnaga.

¹⁰ Puhveli andmetel armastas Tammsaare just Keyserlingi ja Schnitzleri teoseid. Altenberg oli aga nooreestlase Bernhard Linde suur lemmik ja kuivõrd Linde käis Tammsaarega tihedalt läbi ja laenas oma raamatuid, võis ka Altenbergi teoseid Tammsaare lugemislauale sattuda.

¹¹ Libiido on teatud liiki psüühiline energia, mis Freudi järgi on kõigi seksuaaltungi avaldumisviiside alus (3, lk 1780).

¹² Lugejale meenutuseks. Simson ja Delila olid "Vana Testamendi" pärimuse tegelased. Simson oli iisraeli kohtumõistja, vägilasjõugu sõjamees ja viilistite vastu võitleja. Delila uuris viilistite nõu järgi välja, et Simsoni jõud on tema juustes; lõiganud need ära, andis Delila Simsoni jõuetuna viilistite kätte.

¹³ Lisaks lapsnaistele levivad sajandivahetuse kultuurikontekstis naise stereotüüpsete representatsioonidena ka *femme fatale* id, st saatuslike naiste kujud. Piiri nende vahele saab vedada siiski tinglikult. Tihtipeale sulavad lapsnaised ja saatuslikud naised üsna ühte.

Kirjandus

1. Cranny-Frances, A. Warning, Wendy: Gender Studies. Terms and Debates, 2002.
2. Dijkstra, B. Idols of Perversity. Fantasies of Feminine Evil in Fin-de-, 1986.
3. Jüriloo, A. Väike psühoanalüüsi sõnaraamat. Akadeemia, 1994, nr 8–9.
4. Koivunen, A., Liljeström, M. (toim) Võtmesõnad. 10 sammu feministliku uurimiseni. Tallinn, Eesti Keele Sihtasutus, 2003.
5. Nietzsche, F. Jenseits von Gut und Böse. München, Berlin, Goldmann Verlag, 1989.
6. Puhvel, H. A. H. Tammsaare elu ja loomingu varasem periood. Tallinn, Eesti Raamat, 1966.
7. Schopenhauer, A. Naistest. Tartu, Mõte, 2001.
8. Siècle Culture. New York & Oxford, Oxford University Press.
9. Siimisker, H. A. H. Tammsaare. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1962.
10. Sillaots, M. A. H. Tammsaare naiskujud. Looming, 1928.
11. Sillaots, M. Iginaiselikkust A. H. Tammsaare käsitluses. Looming, 1938.
12. Tammsaare, A. H. Noored hinged. Tartu, Noor-Eesti väljaanne, 1909.
13. Tammsaare, A. H. Kärbes. Kogutud teosed, 3. kd. Tallinn, Eesti Raamat, 1979.
14. Tammsaare, A. H. Tõde ja õigus. 4. osa. Kogutud teosed, 9. kd. Tallinn, Eesti Raamat, 1983.
15. Weininger, O. Sex and Character. London, G. P. Putnam's Sons, 1905.

Ave Tarrend: Juudit on tüüpiline mehe loodud naistegelane, keda on nähtud läbi patriarhaalse prilli ja kes sobitub suurepäraselt Tammsaare naistegelaste galeriisse.

Tammsaare "Juuditi" lugemismudeleid

Ave Tarrend

TPÜ võrdleva kirjandusteaduse õppetooli lektor

Tänapäeva kirjanduselu üks oluline märksõna on pluralism, kusjuures mitmekesine pole mitte ainult teksti-, žanri-, stiili- ja kvaliteedivalik, vaid ka teoste interpreteerimiseks ja analüüsimiseks rakendatav (teoreetiliste) abivahendite hulk. Kuigi ühtesid analüüsivõtteid eelistatakse ja teisi peetakse hoopis vananenuks, ei ole üldiselt tähtis, kas kunstiteosele lähenetakse autori biograafiast ja ühiskondlik-kultuurilisest kontekstist lähtudes, psühhoanalüütiliselt argumenteerides või hoopis feministliku kriitika meetodeid kasutades. Nn ainuõiged tekstiinterpretatsioonid on asendunud pidevalt muutuvate ja uuenevate tõlgendusvõimalustega. Oluline on see, et pakutud tõlgendus ja/või analüüs oleks loogiline, tekstiga koherentne ning teistelegi arusaadav. Tihtipeale ongi huvitav

jälgida, kuidas ühelt ja samalt tekstilt kooritakse erinevaid tähenduskihte – vastavalt lugeja poolt rakendatava teoreetilise positsiooni lähtekohtadele, tema teadmishorisonidile ning ajastu- ja kultuuriloolisele taustale. Loomulikult eeldusel, et tekst ise neid lugemismudeleid võimaldab.

Üheks tänapäeva kirjandusuurimuse levinud võtteks on kujunenud vanade tekstide uuesti või ülelugemine. Tavaliselt toob see kaasa nii teosele omistatud tõlgenduste ümberhindamise kui ka täiesti uute vaatenurkade avastamise tekstikorpusele. Dekonstruktivse lektüüri nime all tuntuks saanud kirjandusuurimise suund toob ühelt poolt nähtavale olemasolevate tõlgendusvariantide ideoloogilise, mõtteloolise, teooria- või soospetsiifilise suunitluse ning tei-

selt poolt teksti need tähenduskihid, mis on uurijate tähelepanu alt seni välja jäänud. Niisiis saab dekonstruktiivseid lektüüristrateegiaid rakendada nii tekstidele endile kui ka neile omistatud interpretatsioonidele. On arusaadav, et selline "lammutav lugemine" võib eriti efekteid tulemusi anda vanemate kunstiteoste uurimisel, mis on juba pikka aega olnud uurijate huviorbiidis ja mida on aegade jooksul tõlgendatud erinevalt.

Üks niisugune eesti kirjanduse tähendusrikas tekst on Tammsaare esikdraama "Juudit" (1921), mida peetakse tänapäevani eesti filosoofilise ja psühholoogilise draama kõrgsaavutuseks (vrdl 15, lk 296; 4, lk 276). "Juuditit" on läbi aegade väga palju ja mitmeti interpreteeritud, mistõttu võib tekkida õigustatud küsimus, kas pole selle teksti tähenduskihid

juba ammu üles leitud ja lahti mõtestatud. Arvan et mitte, sest tänapäeva kirjandusteadus on täienenud uute uurimismeetodite võrra, mis annavad ka "Juuditi" analüüsimisel uusi ja huvitavaid tulemusi. Olgu siin nimetatud psühhonaalüütiline, feministlik või intertekstuaalne analüüs, mida alljärgnevalt pakungi. Selleks, et pilt teksti lugemismudelitest oleks täielikum, osutan ka varasematele, tugevalt ajastu või ühiskondlik-poliitilise korra hoiakutest sõltunud analüüsidele. Lõpuks saab igaüks ise otsustada, missugune lähenemisenurk talle "Juuditi" puhul kõige adekvaatsem tundub ja kas peaks ehk üht uurimismeetodit teisele eelistama. Kuid, nagu eespool juba öeldud, valitseb tänapäeva kirjandusmaailmas suur pluralism ja kedagi ei "karistata" ühe või teise lugemismudeli eelistamise või eiramise pärast. Hoopis vastupidi, kirjandushuvilised on oma juhtmõtteks seadnud mõtetetera: "naudi teksti ja leia temast erinevaid tähenduskihte", kui parafraseerida prantsuse mõtleja Roland Barthesi tuntud fraasi. Ruumipuudusel saan alljärgnevatest tõlgendusvariantidest esitada vaid piirjooned, põhjalikumad analüüsid jäägu eraldi uurimistööde teemaks.

Juudit ja Käthe

Eesti kirjandusteaduses domineeris kuni viimase ajani ateoreetiline kirjanduse uurimise viis, mille veidi meetodikindlaks suunaks oli 19. sajandi positivismist lähtuv biograafilis-deskriptiivne kirjandusuurimine (10, lk 298). Kirjaniku elust, päritolust, haridusest, sotsiaalsest staatusest, tervislikust seisundist ja muudest sellistest teguritest lähtudes tehti järeldusi tema loomingu iseärasuste kohta. Tammsaare puhul on biograafism olnud üheks eelistatumaks uurimissuunaks läbi aegade. Sellest annavad tunnistust nii varasemad eesti kirjanduslood, autori elu ja kunstilist küpsemist käsitlevad monograafiad kui ka lakkaamatud prototüübiotsingud (vrld 14; 15; 18; 20). Valdavalt biograafilis-deskriptiivsele meetodile on rajatud ka kooliõpikuna mõeldud "Eelmise sajandi eesti kirjandus", mille 88. leheküljelt leiame üllatava väite, justkui oleks kirjandusteadlased kindlaks teinud, et Juuditi kuju loomisel on kirjanikule eeskujuks olnud tema abikaasa Käthe Hansen. Kui tavaliselt peetakse Käthet "Tõe ja õigu-

se" Karini prototüübiks ja ka Kõrboja Anna puhul on tahetud näha seoseid kirjaniku abikaasaga, siis tõmbab Maris Balbat, kellele nimetatud kirjandusloos viidatakse, täiesti uue ja uskumatuna näiva paralleeli Käthe ja Juuditi vahele (5, lk 22). Juuditi (ja ka samas artiklis käsitletud Kõrboja Anna) puhul olevat tegemist tugeva tahtega naisega, kes end armastatud mehele pakkumas käib, nagu seda omal ajal oli teinud Käthe V(W)eltman, tõlgendab asjade käiku Maris Balbat. Tsiteerides abielupaar Hanseni omaaegset kirjavahetust, üritab artikli autor maalida pildi Tammsaare võimukast naisest, kes mitte ainult ei tõuganud tagant abielu sõlmimist, vaid oli mehega suheldes ka muidu initsiatiivikas. Lisaks näeb Balbat seost Juuditi loo ja Tammsaare enda eluseikade vahel selleski asjaolus, et mõlemal naisel olevat tegutsemiseks olnud sarnane motiiv – mehe kuulsus ja tunnus, mis Tammsaare puhul polnud "tõsi, tol korral veel mitte nii suur kui hiljem" (5, lk 22). Kuid siinkohal võrdlusvõimalused lõpevadki. Balbatil tuleb nentida, et Hanseni te abielu ei kujunenud traagiliseks nagu enamik Tammsaare kujutatud armusuheteid ja et tegelikus elus olevat ohjad olnud ikka pereisa käes, kes – nagu tema kirjavahetusest selgub – naisele karmikäeliselt elamiskunsti õpetas.

Pole mõtet eitada, et autobiograafiline lähenemisenurk kirjandusele on läbi aegade olnud intrigeeriv ja populaarne. On ju nii põnev teada saada, kust autor oma ainese leidis ja kes on ühe või teise kirjandusliku kangelase prototüüp. *Sic!* Kuid tunnistagem ausalt: tegu on siiski väga spekulatiivsete oletustega, kohati lausa vägivaldsete paralleelitõmbamisega, mida tänapäeva kirjandusteaduses peetakse lihtsalt hookuspookuseks. Piisab, kui heita pilk "Juuditi" saamis- ja Tammsaare eluloole, veendumaks, et eespool toodud väited osutuvad vaid meelikõditavaks fantaasiaks. "Juuditi" tekkeloost teame Tammsaare mälestuste järgi nii palju, et ta olevat materjaliga tegelnud juba alates 20. sajandi esimesest kümnendist, mil ta kätte oli sattunud saksa draamakirjaniku Friedrich Hebbeli samanimeline teos (vrld 2, lk 104; 12, lk 5). Niisiis ammu enne Käthe V(W)eltmaniga tutvumist, mis teadaolevalt leidis aset 1916. aasta paiku. Kuigi Tammsaare omal ajal Paul Amburile

antud intervjuus ei vihja Juuditi loomisel mingitele konkreetsetele eeskujudele, ei tähenda see loomulikult seda, et tal poleks neid olnud. Kellelt ja mil määral on šnitti võetud, pole aga minu meelest siiski võimalik välja selgitada, sest teab ju iga koolipoisski, et üks-ühest elust maha kirjutamist ei eksisteeri. Samuti võiks siinkohal küsida, mida selline prototüübiotsing teose mõistmise ja mõtestamise seisukohast annab. Vaevalt, et selle kaudu üritatakse tungida teksti sügavamate tähenduskihtideni, pigem tahetakse rahuldada oma vuajeristlikku uudishimu. Kui mõni kirjanduslik detektiiv peab eeskujude küsimust siiski oluliseks, soovitan tal tutvuda nii Tammsaare varasemate naissuhete, ajastu naiseideaalide kui ka tema tollaegse lektüürinimekirjaga. Olen kindel, et "Juuditi" tõeliselt olulised mõjutajad leiab just neist kolmest sfäärist.

Sotsiaalne "Juudit"

Kuna biograafilis-deskriptiivne meetod üksi ei võimalda haarata teose kõiki aspekte, on seda läbi aegade seotud teiste kirjanduse uurimise suundade ja võtetega, näiteks psühhonaalüüsi või ühiskondliku paradigmsga. Nii kujunes näiteks nõukogude perioodil Tammsaare "Juuditi" lugemismudelis oluliseks teksti sotsiaalsuse rõhutamine, teose tekkeloo, tegelaskujude ja sündmuste asetamine konkreetseesse aeg-ruumilisse ja ideelisse konteksti. Vaatamata sellele, et Tammsaare näidendi tegevus toimub aastasadade taguses ja geograafiliselt kauges Petuulias, tõmbas 1950.–60. aastate kirjandusteadus teost analüüsidest julgesti paralleele nõukogude ajalooga, pidades "Juuditi" kunstiteoseks, mis sündis Esimese maailmasõja ja Oktoobrirevolutsiooni aastatel rahvahulkade nälja, sotsiaalse õiglusetuse, kodanluse omavoli ning patriootlike ideede kuritarvitamise kogemustest (vrld 17, lk 388). Kuigi varase nõukogude kirjandusteaduse üks olulisemaid Tammsaare-uurijaid Helene Siimisker kahetseb, et Tammsaarele ei olnud jõukohane ühinemine töölisklassiga, kes asus kapitalistliku maailma varemeile üles ehitama uut ühiskonnakorda, väidab ta samas, et kirjanik olevat hinnanud tollaegset olukorda siiski õigesti: kodanluse ideoloogilistes loosungites pettumise tulemusena olevat sündinud pseudokange-

lasliikkuse demaskeerimisele orienteeritud draama "Juudit".

Nõukogude kirjandusteadus polnud siiski esimene, mis juhtis publiku tähelepanu teksti seotusele oma ajastuga. Nimelt avaldas Hugo Raudsepp 1921. aastal ajalehes Vaba Maa arvustuse "Juuditi" esimesest lavaversioonist Draamateatris ja väitis, et selles peitepildis kõnelevat ajavaim. Tema mõttearendusest, mis, tõsi küll, ei pärvinud Tammsaare heakskiitu (vrdl 2, lk 110), on nähtavasti innustust saanud mitmed hilisemad kirjandusuurijad, kes on ajavaimu teesi kloppinud tihedamaks ja ideoloogiliselt korrektseks sõnavahuks. Paar tsitaati aidaku öeldut näitlikustada: "Et mõista skepsist, mida A. H. Tammsaare oma "Juuditis" väljendab kodanlik-patriootiliste ja religioossete ideede sotsiaalse tähenduse suhtes, pole huvitusest jälgida tema neid mõtteid, milles peegeldub eesti kodanluse natsionalistliku ideoloogia kriis ning patriootilistes loosungites sõnastatud illusioonide kokkuvarisemine sotsiaalse elu vastuoludes" (17, lk 388). Või veidi hiljem: "'Juuditi' ideelised rõhuasetused, moraalsete ja sotsiaalsete ideede vahekorra küsimus, konflikti lahendus ja lõppjärelused olenevad üsna suurel määral veendumustest, milledeni A. H. Tammsaare nendeks aastateks oli jõudnud. See oli nimelt avaliku skepsise viljelemine suuremaid sotsiaalseid murranguid taotleva poliitilise võitluse suhtes ning pearõhu asetamine inimese m o r a a l s e l e k u j u n d a m i s e l e" (17, lk 389). Siimisker sõna otseses mõttes poogib autorile külge kavatsuse lugejat kirjanduse abil ideoloogiliselt suunata. Juuditi negatiivse eeskuju kaudu olevat Tammsaare soovinud rahvast moraalselt kasvatada, väidetavalt demonstreerides, kuidas egoistlikud ja pahelised tungid võivad eluõnne taotlemisel saatuslikuks saada. Kuna Juudit kuulub Petuulia ülikute – seega sotsiaalses mõttes rõhujate – klassi, siis kujuneb tema eksimuste ja religioosse silmakirjalikkuse paljastamine üheks nõukogude kirjandusteaduse armastatuimaks teemaks. "Et Juuditi karidele jooksev võimu- ja auahnuse kurbmäng toimus ajal, mil ta rahvas üle elas ebainimlikke kannatusi, õiglusetust ja nälga, see annab Juuditi isikutragöödia mõistmiseks kätte sotsiaalse kriteeriumi. Isiku kannatused pisenevad rah-

Tammsaare ei armastanud avalikkust. Juuresolevalgi 1938. aastal tehtud fotol varjub ta pildistaja eest lillekimbu taha. Vasakul jälgib toimuvat kirjaniku abikaasa Käthe. Tammsaare loomingu biograafilise tõlgendamismudeli pooldajad on pakkunud teda Juuditi prototüübiks.

va tragöödia kõrval, egoistlik õnneiha tundub seda eemaletõukavam, et ta otsib rahuldust siis, kui kogu maailm kannatab. Isikliku võimutungi teostamine muutub kuriteoks ajal, mil Petuulia kisendab päästmise järele" (18, lk 136). Kuigi Siimisker ei eita, et kangelanna hukkamõistmisse võib sündmuste arenedes seguneda ka mõistmist, ja väidab koguni, et oma võlu on ka neil tõlgendustel, mis näevad Juuditi tragöödias rahuldamata bioloogiliste kirgede mõllu, nimetab ta teose kandvate probleemidena siiski sotsiaalse rõhuasetusega arendusi: indiviidi ja ühiskonna, mina ja kodumaa, kangelasteo ja selle ajendi, rahva ja tema juhtide, ühiskonna ja selle vastuolude suhteid.

Nagu toodud näidete põhjal võib veenduda, on samm, mis viib teksti (ühiskondliku) aktuaalsuse tunnetamisest vulgaarsotsioloogilise argumentatsioonini, imelühike. Varane nõukogude kirjandusteadus vaatles kirjandust ühelt poolt kui ühiskondlikult determineeritud ja teiselt poolt kui ühiskonda determineerivat nähtust. Tekstidest püüti pingsalt leida klassivõitluse ja sotsialistliku ning kodanliku maailmavaate kokkupõrke jälgi ning analüüside abil suunata lugejat ideoloogiliselt, pedagoogiliselt ning moraalselt õigetele radadele. Aastakümnete möödudes eesti kirjandus-

teadusest selline räige marksistlik-leninlikule ideoloogiale toetuv uurimussuund kadus ja sotsiaalsuse asemel hakati rõhutama draama filosoofilist dimensiooni. Samuti pöörati 1980. aastate arvustustes ja analüüsidest rohkem tähelepanu teose psühholoogilisele küljele, täpselt nii, nagu seda oli soovinud kujutada autor ise ja nagu seda oli mõistnud ka omaaegne kirjandusteadus.

Juudit ja peenisekadedus

Arvan, et kõigile kirjandushuvilistele, kes on kokku puutunud Tammsaare "Juuditi" saamislooga, on teada, et pärast Hebbeli "Judithi" lugemist olevat kirjanik soovinud kujutada Petuulia kangelanna käitumist psühholoogiliselt veenvamalt. Vestluses Paul Amburiga meenutab Tammsaare teose sünnilugu nii: " / - - / mulle tundus Hebbeli tragöödia kangelane võimatuseni ülespuhutu- na, tema Judith kole keerulise ja pingutatud hingeeluga, eluliselt ja kunstiliselt aga ebausutav. / - - / Mulle näis, et Juuditi hingeelu tuleks käsitleda hoopis lihtsamalt ja loomulikumalt, nii et see tunduks ka eluliselt ja naise psühholoogia seisukohalt usutavana" (2, lk 104). Nii- siis annab autor ise lugejatele kätte kaks olulist märksõna teose mõistmiseks: naise psühholoogia. Tegemist on mõistepaariga, mis on psühholoogiast ja

psühhoanalüüsist huvitatud kirjandusteadlasi köitnud juba 20. sajandi algusest saadik. Kuigi mulle isiklikult tundub, et Tammsaare Juudit on naine, kelle käitumine on kümneid kordi ebaloomulikum ja mõistetamatum kui Hebbeli kangelanna oma, ei hakka ma siinkohal polemiseerima Heino Puhveliga, kes väidab, et Petuulia kangelanna "hingelised konfliktid valgustavad inimkarakteri põhiomadusi, mille vastu ei kao huvi aegade muutudes" (14, lk 298). Tahan hoopis heita pilgu ühele "Juuditi" uudsele lugemismudelile, psühhoanalüütilisele interpretatsioonile. Minu andmetel pole seda varem tehtud. Samas pakub ju Tammsaare tekst end lausa ise analüüsiseansile, pikali heitma Freudi kuulsale kanapeele. Jätan siinkohal kõrvale psühhoanalüütilise kreatiivsusteooria ega tegele Tammsaare psühhobiograafiaga, vaid üritan vaadelda teoses kujutatud sündmusi ja tegelaskujusid.

Teose psühhoanalüütiline interpretatsioon toimub Freudi välja töötatud unenägede analüüsi skeemi järgi (vrdl 7). Paralleelitõmbamine tuleb sellest, et psühhoanalüüsist huvitatud kirjandusteadlaste arvates kujutab kirjandusteos nagu unenägu endast inimeste tihendatud, nihutatud, moonutatud või sümbolitesse valatud soove, fantaasiaid, tunge jt psüühika ilminguid. Kirjandusteose pindmine kiht vastab seega une manifestsele sisule ehk sellele, mida me üles ärgates mäletame. Teksti pindmise kihil aga on peidus teose nn psühhdramaatilise süvastruktuur, unenäo puhul selle latentne, peidetud sisu. Mõlemad peidetud sisud eksisteerivad nn teadvustamata sfääris ja jõuavad inimese teadvusesse vaid varjatud või maskeerunud kujul. Näiteks sümbolite või motiividena, mille lahtimõtestamiseks on töötatud välja omamoodi kataloog. Kirjandusteose interpreteerimine on kui tsensoritööd tegeva unetöö analüüsimine ehk vastuse leidmine küsimusele, kuidas on manifestsete sisude ja olemasolevate sümbolite ning stiliseeringute abil võimalik jõuda teksti latentse sisu ehk kirjandusteose süvastruktuurini.

Tammsaare teose kangelanna käitumist analüüsides on selge, et selles on eristatavad nii manifestsed kui varjatud motiivid. Läheb ju Juudit Olovernese laagrisse kodulinna päästmise ette-
käändel, kuid tegelikult sooviga võita

Olovernese armastus ja saada temalt laps. Teos on täis signaale, mis teavitavad meid naise erootilistest fantaasiatest. Olgu siin nimetatud esimese vaatuse unenägu, mis üsnagi vähepeidetud kujul reedab Juuditi lapsesoovi, kangelanna sisemonoloogid, mille kaudu järkjärgult selguvad tema käitumismotiivid või suhtumine teda armastavatesse meestesse. Õigustatult tekib siinkohal küsimus, millega on seletatav Juuditi selline fikseeritus mehele ja lapsele. Kui klassikalisest psühholoogiast lähtuvad tõlgendused tooksid siinkohal sisse auaahnuse, võimuiha, egoismi või enes säilitamisinstituti ja põhjendaksid Juuditi käitumist keerulise inimpsüühikaga, siis on psühhoanalüütikutel selliste pähklike avamiseks olemas oma teooria. Nimelt on Juudit kõige tüüpilisem peenisekadedust tundev naine, kes põeb ikka veel Elektra kompleksi.

Psühhoanalüüsi järgi on inimese etaloniks mees. Isend, kes erinevalt naisest omab nähtavat sugutunnust, mis sümboliseerib ühtlasi ka ühiskonnas valitsevat korda ja võimu. Kuna naisel peenis puudub, siis tunneb ta Freudi arvates mehe suhtes kadedust ja püüab ise endale teadvustamata seda ikka ja jälle omada. Peenisekadedus on Freudi arvates naise tegutsemise üks olulisemaid käivitajaid. Kõige otsesemalt väljendub see naise soovis tunda peenise naudingut suguühite ajal, kuid kaudsemalt tahtmises omada meest ja last, kes psühhoanalüütilise leksikoni järgi on peenise ekvivalent. Selline uskumatuna näiv tõlgendus on tuletatud väikese tüdruku keerulisest teekonnast läbi Oidipuse *pro* Elektra kompleksi, mis psühhoanalüüsi teoorias kujutab endast selektust sellest, kuidas meist saavad mehed ja naised. Psühhoanalüüs väidab nimelt, et kõik väikesed lapsed on teatud vanuses armunud oma emasse ja soovivad hõivata isa koha ema juures. Kui aga tüdruk avastab, et ema on kastreeritud nagu temagi, pöördub ta temast pettunult ära ja hakkab "meelitama" oma isa. Kuna see üritus on juba algusest peale luhtumisele määratud, peab ta ema juurde tagasi pöörduma, oma olukorraga leppima ja end temaga siiski kuidagi identifitseerima. Talle jääb vaid lootus tulevikus peenist ja/või last omada. Juuditi vanematest ei saa me näidendi jooksul eriti palju teada, küll aga

näib naine kiindunud olevat oma kasuisa Siimeonisse. Täpselt nii, nagu psühhoanalüütiline vaatepunkt ette nägi. Eks jäägu lugeja enda otsustada, kuivõrd ta "Juuditi" psühhoanalüütilise ja paraku ka misogüünse tõlgendusega kaasa tahab minna. Tekst omalt poolt pakub rohkesti materjali, mis sobiks illustreerima eespool toodud teese. Olgu vaid mainitud Juuditi kalk suhtumine vett kerjavasse suguõesse, permanentne meesteihalus või miks ka mitte peenist sümboliseeriv mõök, millega ta tapab mehe, kes oli ta lootusi petnud.

Tammsaare soovunelmate galerii

Poleks vist vaja üle korrata, et eespool toodud tõlgendus ei haaku absoluutselt feministliku kirjandusteaduse suundadega, mis on oma ülesandeks seadnud ühelt poolt meesautorite tekstide ja nendes esinevate naisekujude analüüsise ning teiselt poolt naisautorite elu ja loomingu iseärasuste tundmaõppimise. Uurides meeste tekste, panid feministlikud kriitikud sageli tähele, et neis kujutatud naistel pole mingit pistmist tegelikkuses olemasolevate naistega. Selgus, et meeste loodud kirjanduslikud naisekujud kujutavad endast autorite soovunelmaid, eelarvamusi ja stereotüüpe: naine kui pühak, kui muusa, kui neitsi, kui *femme fatale*, kui hoor jne. Kriitilistes analüüsides püüti välja selgitada, mis sugused on sellistes tekstides sugu-pooltevahelised suhted ja miks on paljude meeste naisekäsitlused nii naistevihkajalikud. Kuna viimasel ajal on eesti keeles ilmunud mitmeid feministliku kriitika põhiseisukohti tutvustavaid artikleid (vrdl 3; 13) ja isegi Tammsaare naistegelaste feministlikke analüüse (11), ei hakka ma neid siinkohal üle kordama. Tahan vaid meelde tuletada, et tavaliselt leiab feministlik kriitika, et meesautorite kujutatud naised on passiivsed, alistuvad, meestest sõltuvad ja olemas põhiliselt kolme kuulsa K: *Kinder*, *Küche* ja *Kirche* jaoks.

Kuid kas pole Tammsaare Juudit hoopis teisest puust? Emantsipeerunud ja tark, iseteadlik ja julge? Jah, esmapilgul küll, kuid see mulje osutub petlikuks, sest nagu me juba eespool veendusime, on Tammsaare Juudit tüüpiline peenisekadedust tundev naine, kes üritab mehe kaudu osa saada ühiskonna süm-

boolsest võimust. Juudid defineerib end (tugeva) mehe kaudu, ta allub "isa käsule", nn falliilisele autoriteedile. Mehi, kelle järgi kangelanna joonduda ihkab, on tekstis mitmeid. Näiteks tema tark kasuisa ja õpetaja Siimeon, kes on ainus, kellele Juudid nälja ja viletsuse ajal oma kodu ukseid avab, kelle nõuandeid ta kuulda võtab ja kelle juures ta viimases hingehädas lohutust leiab. Samuti Olovernes, kelles Juudid näeb nii maailmavürsti, kelle poole suures alanduses ja värisevi põlvi üles vaadata, kui ka last, kelle eest emalikult hoolitseda. Juuditi emantsipeerunud olek on näiline, kogu tema arukus ja kainus purunevad illusioonidena, kui silmapiirile ilmub "tõeline mees".

Tähelepanuväärne Tammsaare patriarhaalse naisekäsitluse juures on Juuditi külge poogitud lapsesoov. Naise soov omada last näib olevat ainus, mis teda tegudele tõukab. Menasses peab surema, kuna viljatuna ei suuda ta täita abikaasa lapsesoovi, Olovernest pole Juudit jõudnud veel tundmugi õppida, kui juba kuuleme ta suust: "Meeletus hakkab meeltesse, kui mõtlen, et on ehk naisi, kes temalt võivad lapsi saada, et on ehk mõned juba saanud temalt lapsi. Susanna, mis sa arvad, kas Olovernesel on juba lapsi? /- - / Siis pean ka mina temalt lapse saama" (19, lk 47). Isegi esimese vaatuse salapärase unenägu teenib "Juuditis" emaduse ülistamise eesmärki. Tammsaare Juudit on tüüpiline naine, kes ei kujuta oma elu ette mehe ja lapseta. Vestluses Osiasega tsiteerib ta Siimeonilt kuuludud mõtet, mille ta juba ammu ka enda omaks on tunnistanud: "Naine olgu ema, naine olgu rõõmutüdruk, naine olgu halastaja õde, aga mitte inimene, sest inimene on igav, inimene elab üksinda, aga naine otsib seltsi" (19, lk 26).

Eriti tähtsa koha omandabki tekstis Juuditi kujutamine rõõmutüdrukuna. Tammsaare Juuditi silmatorkavaim omadus on tema kehalisus, seksuaalsus. Vaatamata sellele, et ta vaga ja jumalakarlikku elu elab, on ta teadlik oma naiselikest võludest ja suudab kõik mehed end ihaldama panna. Kord oma rahva eest paludes laseb autor tal tõelise hoorana isegi ohata: "Siimeon, miks ei ole Jehoova noormees, et naine oma liikmetega võiks ta meelt muuta!" (19, lk 15). Juudit ei püüa oma erootilisi tunge

varjata ning need ei jää teistelegi märkamatuks; nii Osias kui Nimetu süüdistavad teda Olovernese himustamises ja võrgutamises. Tähelepanuväärne antud teema juures on Tammsaare poolt uude sisse toodud Nimetu figuur. Näib, et tema põhifunktsioon tekstis seisneb Juuditi naiselike pahede päevavalgele toomises: vaevalt on ilus petuulialanna poissi tundma õppinud, kui juba kutsub ta noormehe oma telki, et seal ühiselt kandlelaulu nautida ning tema kaunite kiharatega mängida. Vaid mõned hetked hiljem leiame Olovernese poolt eemale tõugatud Juuditi end Nimetule prostitueerimas.

Eespool öeldut kokku võttes võib öelda, et Juudit osutub vaid näiliselt tugevaks ja emantsipeerunud naiseks, kelle üle teisedki suguõed võiksid uhkust tunda. Lähivaatluses selgub, et tema peal autor justkui mängiks läbi oma mehelikke fantaasiaid: kord on ta kujutatud mehe ümmardajana, teisel jälle emaliku hoolitsejana, siis hoopis oma keha müüva hoorana ning lõpuks jumaliku kangelannana, keda kõik ülistavad, sest ta on päästnud oma rahva vaenlase käest. Sellest tulenevalt julgengi väita, et Juudit on tüüpiline mehe loodud naistegelane, keda on nähtud läbi patriarhaalse prilli ja kes sobitub suurepäraselt Tammsaare naistegelaste galeriisse.

Interteksti(de) otsingul

2001. aastal ilmunud uus "Eesti kirjanduslugu" kuulutab, et Tammsaare näidend on jõuline piibliühendi dekonstruktsioon (4, lk 276). Ka kõik varasemad kirjanduslood viitavad sellele, et autor on saanud teksti loomiseks algtõuke Piibli apokriivaraamatus sisalduvast Juuditi loost. Kuid ennekõike – selle kohta leiame kinnituse ka kirjaniku mälestustest – olevat Tammsaaret "Juuditi" loomisel mõjutanud 19. sajandi saksa kirjaniku Fr. Hebbeli draama "Judith" (1840). Siin seal leidub veel viiteid O. Wilde'i "Salomé" mõjudele (14, lk 297), kuid tavaliselt mainitakse neid vaid möödaminnes. Tammsaare "Juuditi" temaatiline, vormiline ja stilistiline intertekstuaalsus on küll ilmne, kuid senini on see eesti kirjandusteaduses vaid tagasihoidlikku käsitlust leidnud (vrdl 1; 14).

Mõiste "intertekstuaalsus", millega tähistatakse võõra või teise teksti olemasolu tekstis, tuli kasutusele 1960. aastate

Prantsusmaal. Tänapäeva kirjandusteaduses on saanud intertekstuaalsuse analüüsist üks levinumaid ja huvitavaid tekstianalüüsi meetodeid. Selle läbiviimisel lähtutakse tõdemusest, et iga tekst on oma olemuselt dialoogiline või polüfooniline, et ta koosneb mitmest teisest tekstist ja et temas on ära tuntavad teiste tekstide jäljed, hääled või kaja. Erinevad teoreetikud räägivad sellega seoses tekstist kui tsitaadimosaiigist (J. Kristeva), kui kõlakojast (R. Barthes) või kui raamatukogust (H. Bloom). Lähteluseks on arusaam, et üks tekst sisaldab endas juba olemasolevat tekstimateerjali, kuid see on temas uuesti korrasstatud ja selle tulemusena on tekkinud uued tähendused. Lugeja võib need tähendused üles leida, uurides näiteks, missugustest tekstidest üks tekst koosneb ja millised on nende tekstide omavahelised seosed. Samas on lugeja ka ise erinevate tekstide ristumispunkt, mistõttu sõltuvad tähendused, mis ta ühele või teisele tekstile omistab, suuresti temast endast, tema lektüürikogemusest, sotsiaalsest, kultuurilisest ja aeg-ruumilisest taustast, vanusest, rahvusest jpm. Teksti intertekstuaalsuse astmeid ja tüüpe on võimalik mõõta nagu teisigi teksti omadusi. Sõltuvalt sellest, missugune on tekst-teksti suhte iseloom, eristatakse vihjet, tsitaati, imitatsiooni, plagiaati, paroodiat, pastišši, töötlust, travestiat, aga ka tõlget, järeloomingut jt intertekstuaalsuse vorme.

Mis tüüpi intertekstuaalse suhtega on meil tegemist Tammsaare "Juuditi" puhul? Kuidas suhestub Tammsaare tekst sama teemat käsitlevate eelkäijatega? Kas Tammsaare "Juudit" astub dialoogi varasemate Juuditi lugudega, püüdes niimoodi traditsiooni edasi kanda ja unustamise eest kaitsta (nn partiitsipatsioonimudel), või on tegemist eelkäija teksti(de) muutmise, moonutamise ja alutamise (nn usurpatsioonimudel)? Võimaliku tekst-teksti suhte variandina on uurijad välja toonud ka eituse ehk ärapäordumise tee (nn troopikamudel), mille järgi püüab hilisem tekst oma eelkäijast parem või üle olla, tema mõjudest vabaneda ning oma ülimumlikkust tõestada. On teoreetikuid, kes räägivad teksti intertekstuaalsust analüüsides mängulisest, satiirilise või tõsimeelsest suhtumisest eelkäijateksti(desse).

Kuigi Tammsaare "Juuditi" puhul pole

kahtlustki, et tegemist on tõsimeelse suhtega eelkäijatesse, vajab teksti intertekstuaalsus täpsemat analüüsi. Eelnevalt sai juba mainitud, et Tammsaare "Juuditi" seotust teiste tekstidega on rõhutanud kõik eesti kirjanduslood. Ometi tuleb täpsustada üht olulist tõsiasja: mitte Tammsaare ei dekonstrueerinud piiblimüüti, nagu kirjutab uus "Eesti kirjanduslugu", vaid siiski Hebbel, kes andis piibli Juuditi käitumisele täiesti uue psühholoogilise, filosoofilise ja – kui nii võib öelda – seksuaalse dimensiooni. Tammsaare tekstil on piibli apokriivaraamatuga vaid nii palju ühist, et ta toetub Hebbelile, kes on tõenäoliselt esimesena maailmakirjanduses avanud Bethulia kangelanna käitumise keerulise psühholoogia. Otto Balzer on uurinud Juuditi loo ilukirjanduslikke käsitlusi – põhiliselt küll saksa kirjanduse baasil, kuid heites pilke ka teistele euroopa rahvaste kirjandustele – ja jõudnud järeldusele, et kõik ilukirjanduslikud Juuditi-ainelised tekstid, mis ilmusid enne Hebbeli teost, on naispeategelase kujutamisel põhimõtteliselt sarnased (6, lk 1jj). Nad toetuvad piibile, milles ühelt poolt heroiseeritakse Juuditi religioossetest ja patriootilistest motiividest kantud käitumist, kuid teiselt poolt mõistetakse hukka tema armastuse teesklemist. Lisaks nendib Balzer, et väga paljud Juuditi-versioonid, mis sündisid pärast Hebbelit, toetuvad sellele või lausa plagieerivad seda maailmakirjanduse tuntuimat Juuditi-versiooni. Sellist tugevat Hebbeli tekstile toetumist võime täheldada ka Tammsaare puhul. Veendugem ise.

Hebbeli Judith ei tegutse mitte jumalikust inspiratsioonist innustununa, vaid keeruliste, osaliselt teadvustamata sisetungide ajel. Enne veel, kui ta Holofernest kohtab, tunneb ta võimsat tõmmet selle jumalasarvase olendi suhtes. Teise vaatus algusse paigutatud unenägu, milles Judith ei suuda vastu panna salapärase kuristiku kutsele, kuulutab tulevase saatuslikke sündmusi ette. Julgemata endale tunnistada, et ta ihaldab Holofernest rohkem kui kedagi teist, üritab Hebbeli kangelanna esialgu küll oma käitumist patriootlike motiivide abil õigustada, kuid saab üsna pea aru, et on petnud nii ennast kui teisi. Alles hetkel, mil talle saab selgeks, et Holofernes ei kohtle teda võrdse partnerina ja naerab naise avalikuks tehtud mõrva-

plaanil üleolevalt välja, leiab Judith endas jõudu oma esialgne kavatsus täide viia. Ent tegemist pole mitte kodulinna päästmisega, vaid kättemaksuga alanuse ja häbi eest, mis talle Holofernese juures naisena/neitsina osaks sai.

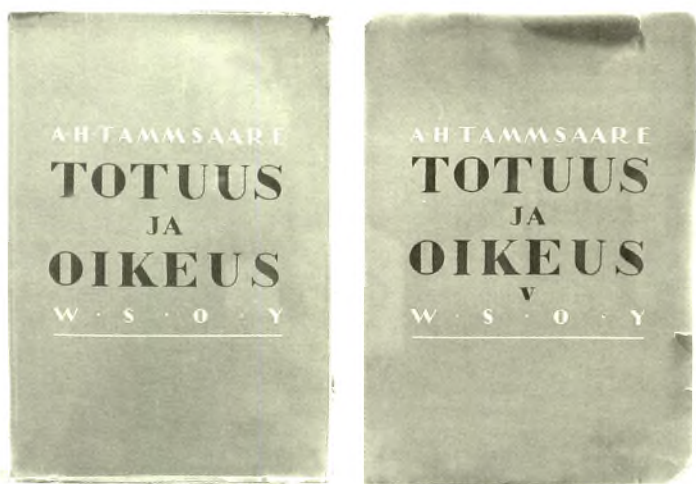
Kas ei tule see meile tuttav ette? Tõepoolest, Tammsaare pakub meile väga sarnast lugu, tehes suuremaid muudatusi vaid karakterite kujutamises. Näiteks on uudsena sisse toodud Nimetu ning tugevamalt esile tõstetud isaliku Siimeoni kuju. Kõige rohkem on ümber vormitud Juuditi psühholoogiat ja käitumismotiive ning pehmendatud meespeategelase Olovernese karmi olekut. Paraku mõjub Tammsaare katse Hebbeli teksti muuta ja teisendada kohmakalt – Juuditist saab ebausutav naispeategelane, kelle enesekindlus ja sõltumatus on vaid näilised ega suuda varjata naise tegelikkust. Samas saab kangelanna julmus – ta hingel on siiski neli mõrva – üleloomulikum dimensioonid. Lisaks sellele toob teksti struktuuri muutmine endaga kaasa draamatehnilise bumerangiefekti: vaatuste arvu vähendamine klassikaliselt viielt neljale ja sündmuste kulminatsiooni toomine kolmandasse vaatusesse laseb pingel varakult langeda ja vaataja/lugeja tähelepanul hajuda. Kuigi Tammsaare teksti erinevaid intertekstuaalseid tehnikaid – otsest või modifitseeritud tsitaati, vihjet, fraasi või teema edasiarendust jms – tuleks lähemalt uurida, piirdun ruumi- puudusel tõdemusega, et Tammsaare suhe oma eelkäija teksti on olnud ambivalentne – teist teksti säilitavast ja edasikandvast dialogist kuni usurpeeriva teisendamiseni.

Kokkuvõtteks võiks öelda, et kui me kasutame teoste analüüsimisel kirjandusteaduse uusi meetodeid ja võtteid, ei pruugigi kodune kirjandussuurus enam nii suurena tunduda. Hebbeli ja Tammsaare tekstide kõrvutava analüüsi abil on võimalik mõningaid järeldusi teha ka Tammsaare loomemeetodi kohta: ta kasutab maailmakirjanduse tuntud süžeeid, muudab ja teisendab seda oma võimete, maailmavaatelistel arusaamade ja ajastu hoiakute järgi ning kas kirjutab end selle kaudu sisse vastavasse kirjanduslikku traditsiooni või esineb väheoriginaalse jälgendajana. Eks igaüks otsustagu ise, milline variant talle rohkem meeldib.

Kirjandus

1. Ambur, P. A. H. Tammsaare "Juudit" maailmakirjanduse taustal. Varamu, 1938, nr 2. 165–177.
2. Ambur, P. Mälestuskild A. H. Tammsaarest. Looming, 1963, nr 1. 103–110.
3. Annuk, E. Naisest tekstini. Feministliku kirjandusanalüüsi lähtekohti. Keel ja kirjandus, 1999, nr 10. 694–703; 1999, nr 11. 764–770.
4. Annus, E.; Epner, L.; Järv, A.; Olesk, S.; Süvalep, E.; Velsker, M. (koost). Eesti kirjanduslugu. Tallinn, Koolibri, 2001.
5. Balbat, M. Kui palju on Tammsaare naistes tema naist? Maaleht, 28. detsember 2001. 22–23.
6. Baltzer, O. Judith in der deutschen Literatur. Berlin/Leipzig, de Gruyter, 1930.
7. Freud, S. Die Traumdeutung. Studienausgabe Bd 2. hrsg von A. Mitscherlich, A. Richards, J. Strachey. Frankfurt/Main, Fischer, 1969.
8. Hebbel, F. Judith. – Krumm, Hermann (koost). Friedrich Hebbels sämtliche Werke in zwölf Bänden. 3. Band. Leipzig, Max Hesse, 1900. 9–74
9. Hebbel, F. Judith. Tragöödia 5 vaatuses. Tallinn, Mutsu, 1920.
10. Hennoste, T. Kuidas me uurime kirjandust. Keel ja Kirjandus, 1999, nr 5. 297–309.
11. Hinrikus, M. Tammsaare "naine". Vikerkaar, 1999, nr 8–9. 109–122.
12. Mihkla, K. Eessõna. A. H. Tammsaare "Juudit". Tartu, Noor-Eesti kirjastus, 1936. 5–7.
13. Moi, T. Feministlik kirjanduskriitika. Vikerkaar, 1991, nr 7. 68–78.
14. Puhvel, H. A. H. Tammsaare elu ja loomingu varasem periood (1878–1922). Tallinn, Eesti Raamat, 1966.
15. Puhvel, H. A. H. Tammsaare. – Kalda, M.; Peep, H.; Puhvel, H.; Sõgel, E.; Vinkel, A. (koost). Eesti kirjanduse ajalugu, IV köide, 1. raamat. Tallinn, Eesti Raamat, 1981. 286–342.
16. Riismaa, P.; Rätsep, A.; Öunapuu, T. (koost). Eelmise sajandi eesti kirjandus. Tallinn, Künnimees, 2002.
17. Siimisker, H. A. H. Tammsaare "Juuditist", tema saatusest kriitikas ja laval. Keel ja Kirjandus, 1959, nr 7. 385–398.
18. Siimisker, H. A. H. Tammsaare. Lühimonograafia. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1962.
19. Tammsaare, A. H. Juudit. Kuningal on külm. Näidendid. Tallinn, Eesti Raamat, 1968.
20. Treier, E. Tammsaare elu härra Hansenina. Tallinn, Olion, 2002.

1932–1935 ilmus Soomes "Tõest ja õigusest" vaid esimene ja viies köide. Juhani Salokannel on võtnud ülesandeks kõik köited täies mahus ära tõlkida.

"Tõde ja õigus" Soomes

J u h a n i S a l o k a n n e l

Olen just lõpetanud A. H. Tammsaare romaanisarja "Tõde ja õigus" teise köite soome keelde tõlkimise. Raamat ilmub 2004. aasta aprillis ja kannab pealkirja "Koolitee. Tõde ja õigus II". Suurromaanini esimene köide ilmus kaks aastat tagasi märtsis pealkirjaga "Maa vanne. Tõde ja õigus I". Kirjastus Otava annab selle eesti rahvusromaanini välja mainekas sarjas "Seitsentähdet" (Otava tähendab Odamust ehk Taevasõela, tähtkuju, milles on seitse tähte). Samas sarjas on ilmunud näiteks maailmakirjanduse klassikute Daniel Defoe ja Marcel Prousti teosed. Tammsaare on heas seltskonnas.

Igal osal on oma nimi, algsest pealkirjast "Totuus ja oikeus" (Tõde ja õigus) saab kõigi köidete ühine alapealkiri. See hõlbustab soomlastel suurteosega tutvumist ja aitab loodetavasti ka läbimüüki tõsta. Sama võtet on kasutatud Tammsaare tõlkimisel ka varem ja erikeelsete väljaannete pealkirjadena võib kohata niisuguseid nagu "Kaks perekonda Vargamäel", "Karini armastus",

"Tagasitulek Vargamäele". Tammsaare kiitis niisuguse lähenemise heaks ja tegi ka kõik, et tema romaanid saavutaksid rahvusvahelist edu, koostades näiteks tõlkimiseks teose eri osade tihendatud versioone. Taoti on romaanisari ilmunud neljaköitelisena. Nüüdne soomekeelne tõlge põhineb siiski suurromaanini kõige viimasel, tekstikriitilisel väljaandel ja ilmub lühendusteta.

Soomlased pääsevad Mauruse kooli

Peagi jõuavad siis soome lugejad koos Tammsaarega koolipinki, härra Mauruse esimese järgu õppeasutusse. See on neile suur üllatus ja põnev on teada saada, kuidas nad sellesse suhtuvad.

Kõigepealt ei ole soome lugejad harjunud, et suurromaanini aines köide-köitelt muutub. Kui romaanisari algab põllu ülesharimisega, siis peaks ta sellesamaga ka jätkuma, mõtleb soome lugeja. Kuid nii ei lähe.

Kooliromaan on Soomes peaaegu tundmatu. Nii on mujalgi maailmas. Me ei tunne prantsuse, ameerika või vene kirjanduse klassikasse pääsenud koolikujutusi. Inglise kinnine internaatkool on siiski üldiselt tuntud, selle hinge on meisterlikult kujutanud teiste hulgas Anthony Powell oma romaanisarja "A Dance to the Music of Time" algusosades.

Ka Soome kirjanduses on koolimiljöö olemas – nimelt noorsooraamatutes. Need on kirjutatud vana tuttava retsepti järgi: võetakse rühm eriskummalisi tüüpe ja naljakaid juhtumisi ning paigutatakse need ühte klassiruumi. Retsepti uuendatakse sageli, nii et iga järgmine sugupõlv koolilapsi saab raamatud, mis vastavad ta huumoritajule, rõiva-, muusika- ja muule moele ning elustiilile. Kuid kogu rahvale ja otseselt täiskasvanud lugejale need romaanid mõeldud ei ole.

Õigupoolest paneb koolikujutuse puudumine soome kirjanduses imestama.

Kõik soomlased on käinud koolis, kõik mõistaksid seda teemat – ainult et häid romaane pole kirjutatud, igatahes mitte selliseid, mis oleksid jäänud läbi aegade kestma.

Kui tänapäeval lugeda näiteks tuntud koolimehe Sampo Haahela 1940. ja 1950. aastatel täiskasvanutele kirjutatud kooliromaane, tunduvad need lootusetult vananenutena. Autor püüab mõista noorte kasvuraskusi, mõistab ka õpetajaid, kuid üldine lepitav hoiak muudab need raamatud konventsionaalseks kirjanduseks, mis aja jooksul kahvatub ja vajub lõpuks unustusse. Aga kui tugevad ja edukad, suure lugejaskonna vallutanud soome kirjanikud riivavad oma teostes koolimiljööd, tuleb neis esile jäik hoiak. Teadustemplitse suhtuvad soome kirjanikud kord ironiliselt, kord kibestunult, mäletades vaid oma noorusaja mässumeelsust. Kool näib olevat soomlase teadvuses igavesti "Seitsmes vennas" kujutatud Jukola vennaste köstrikool – ja sealt lasti kerge südamega jalga.

Eesti kirjanduses on teisiti. Oskar Luts on loonud traditsiooni, mis on suutnud toota tänapäevani vastupidavaid koolikujutusi. Mis on selle traditsiooni elujõu saladus? Ehk oli ainult juhus, et Luts kirjutas romaani "Kevade" ja kogu rahvas hakkas seda armastama? Kas eesti kirjandusteadlased on seletuse leidnud?

Olles tõlkinud Tammsaare koolikujutuse soome keelde, võin pakkuda eesti kirjanduse headele kooliromaanidele seletuse soomlase vaatenurgast: Luts ja Tammsaare olid veendunud, et koolielu tuleb kujutada nagu muudki elu, niisama otsekoheselt ja nõudlikult – ehk kunstniku kogu kaemuslikkuse ja armutusega, kuid ühtlasi samavõrd suure armastusega. Muidugi, ka "Kevade" sisaldab noorsooraamatu vana retsepti, pakudes eriskummalisi tüüpe ja naljakaid juhtumeid, kuid Lutsu kirjanikuhoiakus süvenevad nii tegelased kui tegevus täiuslikuks elukujutuseks. Ka Tammsaare kirjutatud õrn ja karm raamat, Indreku arenguromaan on minu arvates suur kunst.

Jääme nüüd ootama, kuidas soome lugejaskond oskab kooli paigutatud romaanimaailma omaks võtta. Loodame, et Soomes osatakse hinnata eesti kirjanduse erijoont: kunstiliselt täiskaalulist kooliromaanit.

Ja veel üks tõlkija mõte. Vaatasin ajalooraamatutes Hugo Treffneri vanu fotosid – kui lugupeetud ja silmapaistev isik ta oma ajal oli. Samal ajal oli mul mõttes koolijuhataja Mauruse kuju – see kummaline vana mees, kes kärkides klassitoas ringi tormas ja Indrekule valetamise kunsti õpetas. Siin on meil kaks väga erinevat tegelast – üks on lugupeetud rahvuslik suurmees, teine hiilgavalt kujutatud romaanitegelane, nii vastuoluline, kui inimese loomus üldse olla võib.

Eesti kirjandusõpetajal on pöörane ülesanne täita, kui ta peab õpilastele selgitama ühelt poolt Hugo Treffneri väärikust ja teiselt poolt avama nende silmad, et nad näeksid härra Maurust ja tema kirjut õpetajaskonda kui täiskasvanud inimesi kogu nende vastuolulisuses ja elu mitmepalgelisuses.

Kui õpilased on õppinud mõistma neid kaht erakordset tegelaskuju, on nad õppinud aru saama, kuidas kirjandus elu üldse kujutab. Tammsaare romaani koht Eestis tõendab, et õpetajad on oma ülesandega toime tulnud. See on suur saavutus.

Nagu "Kalevala", "Siin Põhjatähe all"...

Mõni sõna ka "Tõe ja õiguse" esimese osa vastuvõtust Soomes. Selle osa nimi on "Maan lupaus. Totuus ja oikeus I". (*Maan lupaus* tähendab eesti keeles *maa töötus, maa lubadus* või *maa vanne*). Kriitikud on suhtunud teosesse huvi ja lugupidamisega ning raamatut müüdi juba ilmumisaastal tuhande eksemplari ringis. Klassiku kohta on see hea läbimüük.

Soomlasest lugejale oli endise aja eesti maaelus palju uusi ja üllatavaidki jooni, kuid peateema ise on tuttavasti tuttavam. Maa ülesharimine, soo kuivatamine heinamaaks ja põlluks on soome kirjanduse keskseid motiive, sellest on eri aegadel kirjutatud Aleksis Kivi, Väinö Linna, Kalle Päätalo, Eino Saisä ja paljud teised. Soomlased on lugenud tänapäevani üha uusi ja uusi romaanisarju maaelust ja uusasunike raskest tööst. Soome lugejad ei armasta mitte ainult telliskivipaksusi romaane, vaid ka terveid telliskiviromaanide sarju.

Kaisa Neimala, Suomen Kuvalehti:

"Nendevaheline [Andrese ja Pearu] ärplemine, naaklemine ja norimine on

meile tuttavad juba Kalervo ja Untamo vennavaenust ("Kalevalas")."

Kaisa Neimala, Etelä-Saimaa:

"Tõde ja õigus" /- -/ on eestlastele nagu meile "Kalevala", "Seitse venda" ja "Siin Põhjatähe all"."

Marko Ikävalko, Savon Sanomat:

"Kõige kohasem on võrrelda Tammsaare romaani Väinö Linna romaaniga "Siin Põhjatähe all". Isegi aeg on alguses aastakümne täpsusega sama. Mõlemal romaanil on olnud oma kodumaal ka ühtmoodi suur mõju. Ent kui Linna temaatika oli ühiskondlik, siis Tammsaare on oma romaani teemad leidnud pigem "Vanast Testamendist"."

Jouko Tallimäki, Etelä-Suomen Sanomat:

"Soomel kirjandusest võib paralleelle tõmmata romaaniga "Siin Põhjatähe all" ja Kalle Päätalo loominguga."

"Tammsaare miljöö on meile pisut kauge ja autori pakutud panoraam väsitavalt rikkalik. Nii nagu eesti graafikagi – tulvil detaile."

Kõik nimetatud kirjanikud on soome kirjanduse tähed – niisiis on Tammsaare kohe pääsenud endaga võrdvärsesse seltskonda. Viimatinimetatud Kalle Päätalo loomingus kujutatakse rahvast uude pilgu läbi, ta on nelja viimase kümnendi kõige populaarsem soome kirjanik; igal sügisel ilmub uus osa tema 25-osalisest romaanisarjast, mida igaühte müüdi 100 000 eksemplari.

Soome lugeja eesti tollasest elulaadist

Kaisa Neimala, Etelä-Saimaa:

"Naabritevaheline vimm paneb Soome lahe lõunakaldal tublisti pöörasemaid tükke tegema kui [Väinö Linna] Pentinkulmas, kus pilkele ja norimisele vastati enamasti põrnitsemisega. Kirjelatud kokkupõrgete ägedus tekitab imestust: kui palju vaeva näevad täiskasvanud mehed selleks, et oma naabritele meeletult valmistada, kui leidlikult tuleb perenaine selle peale, et riptada kass sabapidi ukse ülaserava ja piida vahele, et talle keretäit anda, kui suurt rõõmu tunnevad lapsedki loomade ja üksikute piinamisest, kuidas kaklus on meeste parim lõbu, mehel olgu ikka mehe turi."

Marko Ikävalko, Savon Sanomat:

"Tollel ajal oli elu algelisem ja maailm

väiksem. Kuigi käteosavus võis olla kõvasti arenenum kui praegu, polnud mõtetegevus seda mitte. Isegi surm nakushaiguse läbi oli pigem pahategude ja pahade mõtete palk kui tööbi."

Jouko Talimäki, *Etelä-Suomen Sanomat*:

"Oma jutustamisoskust näitab Tammsaare oskusega valitseda kogu seda laia tegelasgaleriid. Külarahvast on palju, enamasti talumehi. Romaani sümboolsus on ehk vähenõudlik selles osas, mis puutub rahvuslikku ärkamisse. Rahvuse alustalad said Soomes aeglaselt paika ja veelgi aeglasem oli see areng Eestis."

"Viha, julmust, lustimist, peksmist, rahvakombeid, loomapiinamist – kõike seda pakutakse lugejale. Õrnade intermezzodena mõjuvad laste ja karjapoiste mängude kirjeldused."

Hannu Marttila, *Helsingin Sanomat*:

"Pearu astub lavale purjus kakleja ja riukukena, mehena, kellel on ühiskondlikke suhteid ja ohtlikke vihamehi ja kes oskab nii lipitseda kui ka toorutseda. Midagi väga üldistavat on ta käitumises, millega ta ähvardab autoritaarsusest teha häda omaenda kaevu."

Neist kriitikute esimestest reaktsioonidest jääb silma üks detail: soome lugejat ehmatavad natuke Tammsaare kujutatud maailma toorus, vägivald, mida kohtab nii klakstuses, naiste peksmises kui ka loomade piinamises.

Soome maaelukujutustes on omakorda rohkem toorest seksuaalsust, vandumist ja ropendamist kui Tammsaarel. See, et realistlik rahva kujutamine kajastab igal juhul kõike jämedat ja inetut, kuulub asja juurde. Võib-olla on see päris positiivne kogemus soome lugejale, et realistlikule žanrile iseloomulikud jämedused tulevad nüüd teisest suunast, kui ta on harjunud, mitte seksuaalsusest, vaid vägivallast.

Kriitikute hinnangud

Kriitiku ülesanne on kõigepealt kirjeldada, milline teos on, ja anda siis sellele hinnang, jagada lugejale oma arvamusi selle kohta, mis raamatus on õnnestunud ja mis mitte.

Hannu Marttila, *Helsingin Sanomat*:

"Ei, "Maa vanne" pole mingi külaburlesk, kuigi Tammsaare /- - / valitseb ka seda stiilžanrit peadpööratavalt elegantselt."

"Maa vanne" on muidugi ka maaharija eepos, aga missugune! Töö kirjeldused /- - / on meeldejäädavad."

Kaisa Neimala, *Etelä-Saimaa*:

"Maa vanne" on huvitav romaan mitmel muulgi moel: rikkalik, liigendatud, piltlik, inimlik. Jään pikisilmi ootama "Tõe ja õiguse" järgmiste soomekeelsete osade ilmumist."

Marko Ikävalko, *Savon Sanomat*:

"Ometi eksivad need, kes väidavad, et teos on raskemeelne. Tammsaare on kohati lausa ülevoolavalt lõbus. Oleneb ju lugeja vaatevinklist. "Maa vanne" ei ole huumorimeelela inimese kirjutatud."

"Maa vanne" on heas mõttes vanaaegne romaan. Selliseid enam ei tehta. Pole enam ühiskonda, mida suudetaks kõikehõlmavalt peos hoida. Meistriteose teeb sellest romaanist Tammsaare kirjanikuanne. Ta paneb teose elama. Raamat hingab lugejaga ühes õhustikus. Soome lugejat aitab muidugi Tammsaare teose füüsiline keskond. Maastikud ja kombes ei erine nii suurel määral, et see, kes mõistab Väinö Linnat, ei suudaks mõista Tammsaaret."

"Tõde ja õigus" kuulub Euroopa suurde kirjandusse. Võib vaid küsida, miks seda romaaniaisarja alles praegu soome keelde tõlgitakse. Kas Eesti oli liiga lähedal, et binokkel suunati Euroopasse? Önn, et vähemasti nüüd seda tegema hakati. Et kõik osad saavad tõlgitud, siis ootab lugejat ees veel neli pidupäeva."

Jouko Tallimäki, *Etelä-Suomen Sanomat*:

"Peab tunnistama, et lugesin poole raamatust läbi küllaltki õhinal. Tuleb vaid suruda ennast läbi tekstitihniku, kui juba kord alustatud sai. Olgu siis kohe välja öeldud: "Maa vanne" – seda romaani otsast lõpuni läbi tampida on tükk tööd. Söögipooliseks peaks kaasa võtma pöörase kirjandusarmastuse ja ka suks tuleb, kui lisada sellele veel kulbitäis estofiilsust, küll siis raske tööga ka toime saab."

"Ei julgeks ennustada sellele raamatule suurt publikumenu."

Nagu näete, on viimane kriitik poole maratoni pealt ära väsinud. Teised autorid on ehk rohkem karastatud soome teliskiviromaanidega ja suhtuvad teosesse ainult positiivselt, tõstes igaüks eraldi esile selle erinevaid väärtusi.

Kirjastamisest ja tõlkimisest

Soomes ja mujalgi on endastmõistetav, et kriitika huvitub tõlkija tööst enamasti siis, kui tõlkes esineb vigu. Tammsaare-tõlke vastuvõtt on selles mõttes erandlik. Lisaks tõlkele kiidetakse kirjastajat. See on ka tähtis, sest sellises, arvata et kümme aastat vältavas tõlkeprojektiis on tegelikult otsustav osa kirjastaja professionaalsusel ja kultuuritundlikkusel. Hea kirjandus ei saa ju ilmuda, kui puudub hea kirjastaja.

Jouko Tallimäki, *Etelä-Suomen Sanomat*:

"Juhani Salokandle tõlge on austustvääriv kultuuritöö. Vähemasti ei ole nüüd tõlge takistuseks Tammsaare ja soome lugejate lähenemisel."

Marko Ikävalko, *Savon Sanomat*:

"Tõlkija Juhani Salokandle soomendus on esmaklassiline saavutus."

Tapio Mäkeläinen, *Tuglas-seura liikmete vihik*:

"Lõpuks ometi! Aastakümneid oodatud tõlge on ilmunud. /- - / Algpärand ilmus juba aastal 1926, nii et võib tõesti siiralt ohata: lõpuks ometi."

"Tõlge on suurepärane ja Tammsaare Järva-Madise kandi murdekeele tõlked, kus on kasutatud soome häme murret, tunduvad hiilgava lahendusena – vähemalt minusuguse sündinud südahämelase meelest."

"Suured tänud kirjastusele Otava ja tõlkijale toreda kultuurisaavutuse eest!"

A. H. Tammsaare ja tema kodutalu Vargamäe on nüüd siis Soomeski tuttav. Olen kohanud juba paljusid soomlasi, kes pärivad, kus kandis Albu on ja kuidas Tallinnast Vargamäele saab. Vastamine neile küsimustele on mulle olnud vägagi meelepärane tegevus.

Autorist: Juhani Salokannel on soome kirjanik. Äsja ilmus ta uusim raamat "Samast soost". Oli aastatel 1997–2000 Soome Instituudi juhataja Tallinnas ja Tartus. On tõlkinud lisaks Tammsaarele soome keelde Jaan Krossi, Jaan Kaplinski, Viive Luige ja Tõnu Õnnepalu teoseid.

Cornelius Hasselblatt on sündinud 1960, õppinud Hamburgi ja Helsingi ülikoolis, töötanud Hamburgis, Göttingenis, Helsingis, 1998. aastast Groningenis Hollandis. Kirjutab eesti kirjanduse ajalugu, mis peaks ilmuma 2006. aastal.

Tammsaare saks(l)a(se) pilguga

C o r n e l i u s H a s s e l b l a t t

Groningeni ülikooli soome-ugri keelte ja kultuuride õppetooli professor

Ernst Weiss käsitleb 1939. aastal Margaret Mitchelli raamatut "Tuulest viidud" ja näeb selles teoses paralleele Tammsaare "Tõe ja õigusega". See näitab, et potentsiaal on Tammsaarel igal juhul olemas.

See oli läinud aastasaja kolmanda veerandi lõpul, kui ma Tammsaarega esmakordselt tutvusin... Vabandust, et ma ei suutnud panna vastu kiusatusele nii pidulikult alustada, sest Tammsaare loomingu jättis mulle tollal tõesti sügava mulje.

Kas ma võin temast just saksa või sakslase pilguga midagi ütelda, on ise-küsimus, aga millise pilguga siis ikka, kui mitte saksa omaga? Kuna olen lugenud, nagu pean tunnistama, Tammsaaret vist rohkem oma emakeeles kui tema emakeeles, polegi nii mõttetu alustada just saksa vaatevinklist.

Eesti kirjandust on saksa keelde tõlgitud suhteliselt palju, 90–120 raamatut. Ainuüksi 20. sajandil Eestis kirjutatud ja

kirjastatud raamatute hulga võrreldes on seda muidugi naeruväärselt vähe, ka soome keelest on saksa keelde tõlgitud palju rohkem. Aga ma ju ütlesingi "suhteliselt palju", sest hollandlase või inglase raamaturiulid moodustavad eesti kirjanike teosed palju lühema rivi.

Saksa keeles on ilmunud siiski sel määral eesti raamatuid, et nendega saab täita raamatukapis mitu riiulit. Selline kapp, milles on esindatud kogu saksa keelde tõlgitud eesti kirjandus (peale kolme raamatu), on minu magamistoas ka olemas. Nii et eesti kirjandus valvab mu üle iga õõ.

Selles kapis kuulub Tammsaarele 46 sentimeetrit – see on teine koht. Esikoht on Jaan Kross, kes vajab 55 senti-

meetrit. Kuid mõned Krossi teosed on mitu korda kirjastatud. "Keisri hull" ja "Kolme katku vahel" on mõlemad ilmunud koguni neli korda: üks Ida-Saksamaal, üks Lääne- või juba ühendatud Saksamaal, üks raamatuklubi väljaanne ning üks taskuformaadis raamat. Kui jäta sama tõlke kordustrükkid kõrvale, on Tammsaare siiski esikohal ja Kross taandub umbes 27 sentimeetrile. Tammsaarelt on saksa keeles ainult kaks kordustrükki: "Põrgupõhja uus vanapagan" on ilmunud ka taskuformaadis väljaandena, kõik ülejäänud teosed on esmatrükkid. Kuna "Tõe ja õiguse" teine väljaanne ilmus ajavahemikul 1970–1989 Ida-Saksamaal esmakordselt täieliku tõlkena, on meil põhjust pidada seda

omaette uueks väljaandeks, mitte kor-
dustrükiks. Kuigi pealkirjade sarnasuse
tõttu on selge, et teise väljaande tõlkijad
on kasutanud esimest. Sellele on viidanud
juba Toivo Tasa (10).

Kuid sentimeetrid sentimeetriteks.
Ega me vist kirjandust niiviisi mõõda.
Siiski ütleb ka maht midagi autori ret-
septiooni kohta. Igal juhul võime mõle-
ma mainitud autori puhul tõdeda, et nad
on saksa keeles enam-vähem repre-
sentatiivselt esindatud: lühiproosavalik,
mõned romaanid ja üks peateos. Tammsa-
saarelt on olemas üks proosavalimik ja
eri kohtades ilmunud jutustused, "Tõde
ja õigus" – nagu öeldud, kaks korda tõl-
gitud –, "Kõrboja peremees", "Ma armas-
tasin sakslast" ja "Põrgupõhja uus vana-
pagan". Puudub ainult "Elu ja armas-
tus", kaks näidendit ning hulk novelle ja
jutustusi. Krossilt on tõlgitud rohkesti
novelle, "Kolme katku vahel", "Keisri
hull", "Professor Martensi ärasõit", "Rak-
vere romaan" ja "Väljakaevamised".
Mõlemal autoril on aga järel veel teo-
seid, mis võiksid saksa keeles ilmuda.

Tammsaare on niisiis sakslastel põhi-
mõtteliselt olemas: ta loomingut on tõlgi-
tud, see on kesketes raamatukogudes
kättesaadav ja isegi interneti antikva-
riaatides liikumas – kontrollisin seda hil-
juti ja leidsin ühes suures andmebaasis
41 Tammsaare raamatut. Pealegi on au-
tor Saksamaal isegi uurimisobjektiks
tõusnud, mis on nagu retseptiooni kõr-
gem auaste: Münsteri ülikooli slavistika
ja baltistika professor Friedrich Scholz
on avaldanud tema kohta mõned es-
seed (3, 4, 5, 8). Helistasin talle hiljuti ja
ta palus mul eestlasi Tammsaare 125.
sünniaastapäeva puhul tervitada.

Aga edasi: Tammsaare on ka pea-
aegu kõigis tähtsamates Saksamaa kir-
jandusleksikonides esindatud ja isegi
mu kirjanduslikus seinakalendis, mis
annab iga päev mitmesugust teavet
maailmakirjanduse kohta, on 30. ja-
nuari lehe pöördel ära märgitud, et sünni-
päev on ka eesti kirjanikul Tammsa-
saarel. Iga lehe pöördel on hulk sünni-
päevi ja peale Tammsaare on eestlas-
test sinna jõudnud ka Koidula, Kross,
Kreutzwald, Under ja Vilde oma sünni-
päevaga.

Asi on aga selles, et kaugemale kui
kalendrilehe tagaküljele ei ole Tammsa-
saare ega keegi teine eestlane veel
jõudnud. 125. sünnipäeva puhul poleks

ju olnud mõeldamatu, et eestlane oleks
leidnud ruumi ka kalendrilehe esiküljel.
Tammsaare tundus on ikkagi piiratud.
Soomlastel on läinud paremini. Mika
Waltari 95. sünniaastapäev on olnud
piisav põhjus, et temast esiküljel juttu
teha. Sugugi halvustamata Waltari loo-
mingut, näitab see kaht asja: Soome on
jõudnud Saksa kanoniseeritud kirjan-
dusinstantside teadvuses kaugemale
kui Eesti; paremat teadvustamist soo-
dustab kirjaniku mõni bestseller, Waltaril
näiteks "Sinuhe". Miks Tammsaare "Tõ-
de ja õigus" ei ole bestselleriks saanud?

Nii Friedrich Scholz (3, 8) kui Nikolai
Sillat (7) on tõdenud, et "Tõe ja õigu-
se" vastuvõtt saksa keeles toimus "eba-
soodsa tähe" all. Esimene saksakeelne
tõlge ilmus teatavasti neljakõitelise väl-
jaandena aastatel 1938–1941 ega pälvi-
nud sõja tõttu tähelepanu, mida ta oleks
teeninud. Kuid "Tõe ja õiguse" esime-
se osa ilmumisaastal polnud sõda veel
alanud. Ma ei ütle, et 1938. aasta oleks
olnud täiesti normaalne – mis on ülepea
normaalne?! –, kuid järgnevate aastate-
ga võrreldes oli see kirjandusele veel
pärissoodne. Arvustusi ilmus üsna palju
ja üldiselt oldi Tammsaarest vaimus-
tatud (1).

Võib-olla kõige tähelepanuväärsem
arvustus ilmus eksiilis, Pariisis, kuhu põ-
genenud saksa kirjanik Ernst Weiss kiit-
tis "uut meistrit" (12). Aga ühtlasi küsis
ta, miks saksa rahvussotsialistid niisu-
guse teose ülepea trükkida lubasid, sest
raamatu piiblipärasus ja Andrese Hiio-
bile omaste kannatuste lugu sümpati-
seeris juutidele. "*Es ist – der Geist der
Bibel, es ist das Jüdischste unter allem
Jüdischen, es ist das Schicksal des ar-
men geplagten Gerechten (oder Halb-
gerechten) Hiob, das den Ausklang, den
Sinn des Ganzen bildet.*" (12). Weiss lõ-
petab oma arvustuse tõdemusega, et
uus meister, A. H. Tammsaare, kuulub
"meie hulka" ("*gehört also zu uns*").
Seejuures jätab ta minu meelest lahti,
keda ta "meie" all mõtleb: kas juudi rah-
vast või saksa eksiilkirjandust. Kaldun
arvama, et viimast, sest oma arvustuse
esimeses lauses räägib ta "meie saksa
väliskirjandusest". Aga see on tegelikult
ükskõik ja osaliselt kattusid need grupid
niikuinii.

Weiss arvatavasti ei teadnud, et
Tammsaare enda tellitud tõlge oli juba
1932. aastal valmis ja et see ei leidnud

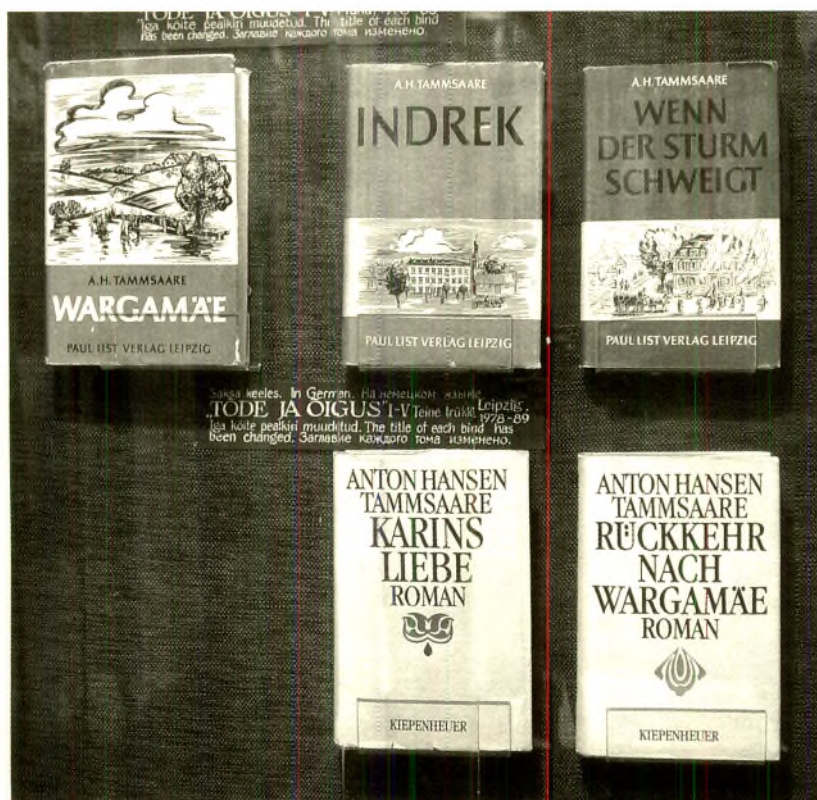
Saksamaal kirjastajat. Tuntud ning va-
remgi tsiteeritud on Tammsaare kurt-
mine oma soome kirjastajale: "Saksa-
keelne tõlge seisab praegu tarvitamata,
sest Saksamaa olud on praegu niisu-
gused, et meie kirjanduse vastu ei tunne
seal minu arvates keegi huvi" (11). Kiri
on kirjutatud 5. märtsil 1933 – viis nä-
dalat pärast Hitleri lõplikku võimuletule-
kut, mis leidis teatavasti aset Tammsa-
saare 55. sünnipäeval. Kui aga tõlge oli
valmis juba 1932. aastal, ei saa ju olla,
et kirjastajat ei leitud natside võimule-
tuleku tõttu, nagu mõni uurija väidab (1).
Seda, mida Tammsaare siin "olude" all
mõtleb, pole võimalik redutseerida ai-
nult seigaks, et nüüd olid natsid võimul.

Ega "olud" enne seda paremad olnud.
Peame silmas pidama, et Saksamaal oli
tol ajal eesti kirjandusest kirjastatud
üksainus teos, Gailiti "Nipernaadi".
"Olud" olid lihtsalt niisugused, et Saksa-
maal ei oldud väikestest, kõrvalistest
kirjandustest eriti huvitatud. Ja see on
suurrahva puhul üsna tavaline, vastupi-
dine hoiak on kahjuks erand.

Aga miks siis – Weissi arvustuse juur-
de tagasi pöördudes – "Tõde ja õigus"
1938. aastal Saksamaal ikkagi ilmus?
Teame ju, et romaani "Ma armastasin
sakslast" saksakeelne tõlge oli valmis
juba 1936. aastal ja Tammsaare otsis ka
sellele kirjastajat (2). Aga tulemuseta,
kuigi Hamburgis ja Berliinis olevat kir-
jastused huvitatud olnud. Miks "Tõde ja
õigus" lõppude lõpuks siiski ilmus?

Ernst Weiss oletab, et oma rolli män-
gis siin teose näiline lähedus natside
Blut-und-Boden-ideoloogiale. Ma rõhu-
tan, nagu Weisski rõhutas: näiline, pea-
liskaudne, pinnaline lähedus. Muidugi ei
mahu "Tõde ja õigus" natside maailma-
pilti, aga põhitemaatika puhul on mingi
lähedus kahtlemata olemas. Ja sellest
piisas. Tammsaare romaani esimest
osa oli võimalik redutseerida talupoja-
romaaniks, kuigi pentaloogia oli ammu
valmis ja selge, et tegemist oli enama
kui ainult talupojasaatusega. Aga mis
sellest? Kui olud olid niisugused, et ai-
nult vere ja mulla ettekäändel oli võima-
lik teost kirjastada, siis seda tehti. Tekst
ise ju selle all ei kannatanud, lühenda-
mised ja kärpimised pärinevad, nagu
me teame, Tammsaarelt endalt.

Lahtiseks ja problemaatiliseks jääb
ainult teose pealkiri. Soome ja mõnes
teiseski keeles on see sõnatruult tõlgi-

Saksa keeles on "Tõe ja õiguse" köidete nimetused "Wargamäe", "Indrek", "Wenn der Sturm schweigt", "Karins Liebe" ja "Rückkehr nach Wargamäe". Miks mitte "Wahrheit und Recht"? See oleks seadnud Tammsaare romaani "Sõja ja rahu", "Kuritöö ja karistuse" ning teiste suurteostega ühte ritta, väidab Cornelius Hasselblatt.

tud, saksa keeles – ja selle järel ka teistes keeltes – aga ilmuvad "Wargamäe", "Indrek", "Karins Liebe" ja "Rückkehr nach Wargamäe". Miks mitte "Wahrheit und Recht"? Mis on kõnelnud, mis kõneleks selle vastu?

Tõdegem 65 aastat hiljem: "Wahrheit und Recht" oleks ilmingimata parem olnud. Miks? Loomulikult ei asenda pealkirjad teksti ennast, aga nende tähendust on siiski raske ülehinnata. Kirjaniku kanoniseerimise tihti rakendatud võte on tema paigutamine kolleegide hulka. Mida tähtsamad, parema kõlaga on nimed, kellega kedagi võrreldakse, seda kõrgemale kirjanik tõuseb. Kui tundmatu autori kohta öeldakse, et uus Goethe on tulnud, hakkab publik uskuma, et tegemist on hea kirjanikuga.

Nii tehti algusest peale ka Tammsaarega, juba Ernst Weissi mainitud arvustuses kohtame tema kõrval Tolstoid ja teisi suurusi ning kõik hilisemadki arvustajad ja uurijad leiavad Tammsaare kõrval kõlavaid nimesid. Kui aga vaatame pealkirju, kukub Tammsaare saksakeel-

ses ümbruses kohe läbi. "Sõda ja rahu", "Kuritöö ja karistus", "Isad ja pojad", "Tuulest viidud", ka "Sada aastat üksildust" või isegi "Seitse venda" – sellised pealkirjad ütlevad midagi või lasevad vähemalt aimata nende taga peituvat suurejoonelisust. Mida aga hakata peale tundmatu kohanimega Wargamäe? Mida ütleb saksa lugejale isikunimi Indrek? Ja *Karins Liebe*?

Pealkirjade valimine ei ole ainult maitse asi, selle üle otsustavad ka – kui tegemist on tõlkega – sihtkultuuri turg ja kombad. Tavaliselt pole algupärandi autoril võimalust asjasse sekkuda. Kuidas aga kirjutajatel selline eksisamm – nõnda peab seda tagasivaates tõlgendamata – võis juhtuda?

Kui samanimeline teos oleks Saksa turul juba olemas olnud, tuleksid kõne alla puhtjuriidilised takistused. Kuid sellist teost ei ole mul õnnestunud kindlaks teha. Või siis turustamiskaalutlused: lihtsam on müüa pentaloogia iga raamatut omaette kui kogu sarja korraga. Teame ju, et kirjastus tahtis esimese osa läbi-

müügi ära oodata, enne kui teise kirjastamisega peale hakata. Ja teame ka, et läbimüügi suurendamiseks kohustus Eesti Vabariigi valitsus viissada eksemplari kokku ostma (6). Tollase Saksamaa juhul võis olla ka nii, et seal polnud lihtsalt mõeldav rääkida tõest ja õigusest olukorras, kus ei üks ega teine olnud au sees.

Minu meelet oli kohanime Wargamäe tõstmine saksakeelse väljaande pealkirjaks halbu tagajärgi kaasa toonud viga. Kahjuks kordus sama eksimus Ida-Saksamaal – sealne "Tõe ja õiguse" esimese osa uus tõlge kannab sama pealkirja. Seejuures pole selgitustes sõnagi selle kohta, et seesinane "Wargamäe" moodustab ühe osa pentaloogiast! Pärast igasuguste raskuste ületamist, muuhulgas ka kirjastuse ja tõlkija vahetamist, ilmus "Tõe ja õiguse" viies köide alles peaaegu kaksikümne aastat hiljem, mõned kuud enne SDV kokkuvõrsemist.

Kuigi hilisemate köidete puhul selgitatakse nende kokkukuuluvust paremini, jääb nende mõju pika ilmumisvahemiku ja – jälle! – üldise poliitilise olukorra tõttu väheseks. Varsti kaotati mitte ainult SDV, vaid ka sealne kirjastus- ja kirjanduselu nii põhjalikult, et ka katse Tammsaare kuulsust taastada nurjus. Ebasoodne täht, millest oli varem juttu, oli ikka veel olemas.

Ja kogu lugu. Kas tõesti kogu lugu? Kogu lugu selles mõttes, et see seletab, miks Tammsaare ei jõudnud minu seinakalendri esileheküljele ja võib-olla ka seda, miks "Sõja ja rahu" või "Kuritöö ja karistuse" kõrval ei ole maailmakirjanduse kollektiivses mälus "Tõde ja õigust". Aga ka mitte päris kogu lugu, sest üht-teist on ju ikkagi tehtud. Kui UNESCO võttis 25 aastat tagasi Tammsaare oma tiiva alla, ilmus ka Lääne-Saksamaal pärast kolmekümneaastast eesti kirjanduse pausi saksa keeles Tammsaare novellivalimik. Ja mõned aastad hiljem esitati Saarlandi raadios "Põrgupõhja uue vanapagana" kuuldemängu. Seekord sündis saksakeelne tekst soome keele vahendusel, kuigi romaan oli Ida-Saksamaal ilmunud, isegi kaks korda (9). Nüüd aga tehti tõlge soome keelest ja planeeriti anda välja ka kogu romaan, mis aga ei saanud teoks. Näeme jälle, kui problemaatiline

ja kaootiline on olnud eesti kirjanduse saksakeelne retseptioon olukorras, kus kaks süsteemi seisavad vastastikku ja üks süsteem ei võta teise tõlkeid vastu ainult sel argumendil, et need on vales süsteemis sündinud. Loomulikult olid SDV järelsõnad, kaanetekstid ja ka pealkirjad mõnikord üsna tobedad, aga kas sellepärast peab hülgama kogu romaani? Minu meelest geniaalne "Põrgupõhja uus vanapagan" ei kohanud Saksamaal seda vastuvõttu, mida ta oleks väärt olnud.

Mida mina Tammsaares näen? Miks ma teda austan? Mis meeldib eriti? Esimene, peaaegu labane põhjus on muudugi see, et "Tõde ja õigus" sisaldab nii palju teavet Eesti, tema inimeste, arengu, ajaloo, kultuuri ja mentaliteedi kohta, et see kolossaalne teos on lihtsalt väga õpetlik. Seda võib mitu korda lugeda ja iga kord midagi uut leida ja õppida. Selliseid teoseid ei ole maailmakirjanduse mõõtkavas eriti palju, kuigi Tammsaare oma pole kindlasti ainus. Soome kirjandusest haaras näiteks Väinö Linna "Siin põhjatähe all" mind samuti täielikult. Tolstoi "Sõda ja rahu" fastsineerib, seda loetakse intellektuaalse hoiakuga, aga Tammsaare haarab, viib endaga kaasa ega lase enam lahti.

On ka teisi põhjusi. "Põrgupõhja uus vanapagan" on unikaalne teos, millele ma ei ole kuskilt võrdset leidnud. Midagi erilist ja omal ajal uudset oli ka "Kõrboja peremees", mille pealkiri peaks olema "Kõrboja perenaine", kuna peremees ei ütle sõnagi ja tuleb mängu alles romaani lõpus pisikese lapsena. Oma pealkirjast hoolimata jutustab romaan just eesti naisest rohkem kui mitmed muud eesti kirjanduse teosed. Ja veel võiks rääkida palju Tammsaare novellide erilisest kõlast ja nii edasi.

Kõige intensiivsem on aga ikkagi see tunne, et "Tõde ja õigus" haaras mind ega lase enam lahti. Ta on sööbinud mu teadvusse nii põhjalikult, et saadab sealt signaale välismaailma. Kui ma näen rongis istudes ja aknast välja vaadates või jalgrattaga ringi sõites kuskil kedagi maad kaevamas – ja Hollandis kaevatakse palju, sest vett on vaja ära saada –, mõtlen iga kord Tammsaare ning Vargamäe ja Andrese peale. Natukene arvatavasti ka soomlase Väinö Linna "Põhjatähe" peale, kuid esmajoo-

nes ikkagi Tammsaarele. Kui peaksin tulevikus ekskavaatorifirma asutama või süvendajaid konstrueerima hakkama, oleks firma nimi juba valmis: Tammsaare AS.

Nali naljaks, kui autor ei meenuta meile enam teisi autoreid, vaid teised meenutavad meile teda – nagu mulle tuleb oja vaadates meelde Andres Paas –, alles siis oleme õigel teel. Me ei taha ju enam lugeda, et Tammsaare meenutab meile Tolstoid või Hamsunit või keda tahes. See hakkab juba väsitama. Me tahame lugeda vastupidist: "Tema romaan meenutab eesti kirjanikku Tammsaaret, kellega autor näib teatud mõttekaasluses olevat". Umbes nii. Alles siis on positsioon kaanonis mingil määral kindlustatud. Minu meelest on Tammsaare selle ära teeninud.

Ja lõpetuseks kaks uudist, üks hea, teine halb. Esiteks hea: selline äsja kujuteldud lause on olemas, leidsin selle ühes arvustuses. Arvustaja käsitleb seal Margaret Mitchelli raamatut "Tuulest viidud" ja näeb selles teoses paralleele Tammsaare "Tõe ja õigusega". Teiste sõnadega: võrdlus Tammsaarega on võimalik! Ainult, ja nüüd järgneb halb uudis: arvustaja on seesama Ernst Weiss, kellest oli eelnevalt juttu. See ei vähenda tsitaadi relevantsust, aga teeb asja siiski veidi kibedaks. Weiss kirjutab 10. juunil 1939 Pariisi ekssilajalehes eelmainitud arvustuse Tammsaare kohta ja avaldab samas lehes kaks nädalat hiljem, jaanipäeval 1939, arvustuse Margaret Mitchelli romaani kohta (13), milles ta viitab Tammsaarele.

Siiski näitab see, et potentsiaal on Tammsaarel igal juhul olemas. Ja kunagi ei ole liiga hilja. Kui aare on tõesti aegumatu, tuleb tema aeg kunagi ikka. Või on niikuinii kogu aeg olemas. Nagu ka tõde ja õigus, vähemalt meis endis.

Kirjandus

1. Burmeister, A. Estnische Literatur in Deutschland und in der Deutschen Demokratischen Republik von Beginn des 20. Jahrhundert [sic] bis Ende der achtziger Jahre. Dissertation A zur Erlangung des akademischen Grades Doktor eines Wissenschaftszweiges (doctor philosophiae) vorgelegt dem Wissenschaftlichen Rat der Wilhelm-Pieck-Universität Rostock. Februar 1990. 52–60.
2. Kiviste, A. A. H. Tammsaare ja "Noor-Eesti" kirjastus. Mälestusi A. H. Tammsaarest. Koost E. Teder. Tallinn, 1978. 355–358.

3. Scholz, Fr. Anton Hansen Tammsaare (1878–1940). Estnische Prosa zwischen Realismus und Moderne. Die lebenden Puppen. Prosa in Auswahl. München, Wilhelm Fink, 1979. 7–44.

4. Scholz, Fr. Ausdrucksformen des Paradoxen in Anton Tammsaares Roman "Der neue alte Teufel aus dem Höllengrund". Jubiläumsschrift zum fünfzigjährigen Bestehen des Slavisch-Baltischen Seminars der Westfälischen Wilhelms-Universität Münster. Münster, 1980. 151–165.

5. Scholz, Fr. Die Entwicklung des poetologischen Systems A. H. Tammsaares im Rahmen der Entwicklungstendenzen der europäischen Literatur. Congressus Quintus Internationalis Fenno-Ugristarum. Pars VII. Turku, 1981. 421–426.

6. Sibul, A. Tammsaare nähtuna kaasaegse silmaga. Mälestusi A. H. Tammsaarest. Koost E. Teder. Tallinn, 1978. 263–309, siin lk 303.

7. Sillat, N. Eine Kuriosität mit drei Sprachen. Estonia, 1987, nr 4. 156–159, siin lk 156.

8. Tammsaare maailmakirjanikuna. Kolm välismaa Tammsaare-uurijat. Koostanud ning sissejuhataja ja eessõnad kirjutanud Elem Treier. Tln, Olion, 2001. 100–142.

9. Tammsaare, A. H. Satan mit gefälschtem Pass. Berlin, Kultur und Fortschritt, 1959; Satan mit gefälschtem Paß. Berlin, Verlag der Nation s.a. 1960 (Roman für alle 94).

10. Tasa, T. Tähelepanekuid A. H. Tammsaare romaani "Tõde ja õigus" I osa saksakeelsete tõlgete adekvaatsusest. Tõlkekommentaar. Sõna, mõte, inimene. Tallinn, 1977. 159–190.

11. Teder, E. Sõna, mõte, inimene. Tallinn, 1977. 36–59, siin lk 44.

12. Weiss, E. Ein neuer Meister. A. H. Tammsaare, "Wargamäe". Pariser Tageszeitung, 10.6.1939, uuesti teoses: Weiss, E. Die Kunst des Erzählens. Essays, Aufsätze, Schriften zur Literatur. Frankfurt/M. 1982. 440–442 (suhrkamp taschenbuch 799).

13. Weiss, E. Scarlett und Rhett. Zu Margaret Mitchell "Vom Winde verweht". Pariser Tageszeitung, 24.6.1939. Uuesti teoses: Weiss, E. Die Kunst des Erzählens. Essays, Aufsätze, Schriften zur Literatur. Frankfurt/M. 1982. 443–446 (suhrkamp taschenbuch 799).

Muinas-Egiptuse elupuu, emajumal jagab puu otsas sööki-jooki. 13. saj eKr.

Ristipuu kannab vilja, 1512.

Püha pärn bei Anzen in Curland. Kruse, Necrolivonica, 1842.

Keti maailmapuu.

Väike märgiatlas

Karl Kello

PUU

Puu on märk – maa ja taeva märk. Puu on kõiksuse võrdkuju. Suure puu juured kasvavad kõvasti kinni sügaval maapõhjas, tüvi on taeva tugisammas ja oksastik kujutab taeva laotust. Puu on kasvamise, suremise ja taastärkamise võrdkuju, igihaljas puu kehastab surematust.

Maailmapuu

Maailmapuu ühendab kolme ilma – allilma, keskmist ehk inimilma ja ülailma, päike liigub latva pidi. Kui ilmapuu murdub, variseb taevast maa peale ja päike kaob. Maailmapuuks võib tamme kõrval olla iga suurem puu: kask, kuusk, jalakas, saar, pärn, pihlakas, ka metsõunapuu päikesõunaga ladvas. Soomeugrilaste ürgsete uskumuste järgi asub päikese ja päikese ema maja ilmapuu ülemisel oksal. Muinas-Skandinaavia Edda-lauludes kükitab ilmapuu ladvas kuldne päikesekukk, juurte all elab madu. Kristlikus mütoloogias keerdub madu hea ja kurja tundmise puu tüve ümber, sumeri eeposes Gilgameš elutseb madu ilmapuu juurtes, ladvas pesitseb imelind, tüvel on esiema Lilithi maja. Meil teatakse, et "Inne jüripäeva tohi ei kiägi puu latva lõigada, sest et sõs siug tuud piten üles (tai-vahe) taht minnä" (Rõuge).

Pakub vilu varju

Kask oli kiviajal Suure Ema, toitva ja varjupakkuva ema võrdkuju. Kase valge tüvi ühendus taevajumalannaga, kes aitab mehele saada ja toob lapsed. Kasega seostuvad mitmed viljakusmaagilised kujutelmad. Kudumine on suure jumalanna töö, järelikult ohverdati talle tükk kudumit. Jumalikult austatavad puud ehiti lintide ja riidetükkidega. Üht-teist neist kujutelmadest on säilinud tänaseni. Ülemaailmselt, ka Eestis oli/on tuntud komme siduda soovitud tagamiseks või lihtsalt traditsiooni järgimiseks puu okstesse riidribakesi.

Vanasõna ütleb, et puu on vanem kui inimene. Meil on igal suuremal puul oma nimi. Ennevanasti käinud puud ringi ja

valinud ise välja pühad paigad, mis olnud kõlbulikumad hiiekohtadeks. Puud rääkisid, tundsid valu, jooksid verd. Et puujumal usuti verd jooksvat, sellest kirjutab kroonik Henrik, samast asjast on juttu kreeka mütoloogias. Puud magavad talvel surmalt: elususe kaotavad mihklipäevast, ellu tõusevad pärast urbeapäeva.

Puu pakkus inimesele peatoidust ja kehakatet (vrd puusärk, puukingad, viisud), võttis valu ära. Iseäranis väerikkaks peeti pihlakat ja kadakat, sest igal kadakamarjal ja pihlakamarjal on rist otsas. 300-aastast ohvrikadakat Tuhala Nõiakaevu läheduses tervitati möödumisel kübarat kergitades. Pihlakas on üks väheseid puunimesid, mis eesti keelest üle võetud kohalikku saksa keelde: *Pielbeere*, *Pihlbeere*. Lastel oli keelatud pihlaka maagilise väe tõttu teisi pihlakaoksaga lüüa. Pihlakavitsaga võis näiteks tütarlapse vanatüdrukaks lüüa, aga ka sigimatu naise lapseliseks.

Sugupuud ja suguvõsa

Rääkides sugupuust ja suguvõsast, me iga kord ei teadvustagi, et inimkond kasvab peale kui võsa, üksikud suuremad puud keskel. Metsarahvad on midagi muud kui nomaadid, kes otsekui arutu tirtsuparv hävitab kõik oma teel, jättes surnud maa järele. Puude ees on tundnud hirmu paljud rahvad. Uku Masing on sedastanud, et slaavlaste eriomaduseks tunnustatakse, et kõikjal, kuhu slaavlane läheb, peab ta kõigepealt puud ära hävitama, sest neid ta kardab.

Tallinna linnapea kasutas paar-kolm aastat tagasi Kaarli puistee põlispuude kohta väljendust haige ja hambutu puude-rida, võrreldes seega puid, mis vaja maha võtta, inimestega. Vana puu on kui katkise hingega vana ja vaevatud inimene, noortele tülinaks jalus mõlemad. Et ükskord nad surevad niikuinii – parem siis juba kohe maha võtta ja uued asemele. Kuid noor puu ei ole parem kui vana – samuti kui noor inimene ei ole parem kui vanainimene, kuigi olla noor, terve ja rikas on parem kui vana, vaene ja haige.

Puud olid, puud olid hellad velled...

Puu on meil säilitanud inimliku mõõte. Ka läti rahvalauludes öeldakse, et tammekene on neiu vend. Et poisilaps kasvaks kui tamm ja tütarlaps kui pärnapuu, pannakse lapsele esimese sauna kütmisel tammevõi pärnaoksi puude hulka ja vihtlemisel oksid viha sisse. Võimalik, et igal teisel eestlasel on olemas oma eriline puu, mille juurde ta tahaks teinekord minna. Puu on lausa inimese võrdkuju. Öeldakse isegi, et kui inimene on oma elus istutanud vähemalt ühe puu, siis pole tema elu tühja läinud.

Puudest saab kokku mets. "Mea vana inime käin nüüd kah veel ikki põhaba metsa mööda ringi ja vaatan, kui ilus sääl ikki puha on: puud ja põõsad, rohud ja lilled, linnud ja loomad – kõik nagu oma sõbrad ja sugulast..." on öelnud keegi Kõpu taat Viljandimaalt 1921. a.

Omal ajal ei võetud ühtki puud maha asjata ja paluti puu käest isegi luba selleks. Muistsed metsarahvad uskusid, et inimesed on puust saanud. Kreeka kunstmütoloogia aga sedastab, et inimesed on kivist tehtud.

Tütarlaps õunapuuks

Setu laulud räägivad neiust, kellest saab uibu tee veerde. Neiu hauale sirgub õunapuud ka iiri keltide mütoloogias, neiu peakujupilt okstes. Setu õunapuuneiu kannab talvel vilja. See peaks sisaldama endas vihjet päikese taassünnile, kuivõrd õun on päikese võrdkuju. Et õunapuud kannab jõuluõöl vilja, selle kohta toob näited ka M. J. Eisen raamatus "Meie jõulud".

Keldi mütoloogias mängib tähtsat rolli hõbedane õunapuudoks valgete õitega. See pärineb sealt, mis on Valges meres. Ka Balti meri on Valge meri (läti *balts, balta* 'valge'). Lätis on õunapuudoks sama tõhus nõiduse vastu kui pihlakakoks. Kui aga kinnisilmi murda õunapuudoks ja sellele juhtub küljes olema palju õiepungid, saab ka palju lapsi. Muide, kui minna jõuluõöl alasti ja paljajalu aeda õunapuid raputama, on loota head õunasaaki.

Püha pärnapuu

Põhja-Kuramaal Anzenhofi mõisa lähedal metsalagendikul kasvanud liivlaste püha pärn (*piva pärna*), kuulus kogu maal. Puule ohverdati kirjusid säärepaelu, mis kinnitati tikkudega puu tüve külge tuulde lehvi-ma. Hädaajal käidi pärnapuu juurel juma-

lat palumas ja nõutamas teateid tuleviku kohta. Kui püha pärnapuu küljest katkutatud leht või oks läks jões vastuvoolu, andis see tunnistust, et jumal on inimeste palvet kuulda võtnud, kirjutab Oskar Loorits.

Nimepuu ja ristipuu

Nimepuu on hingepuu. Kui isa istutab lapse sünni puhul puu ja seda kutsutakse järeltulija nimega, pole see muud kui inimese võrdkuju. Juhtub nimeandja surema, kestab nimeandja ometi. Puu ühendab põlvkondi. Istutab vanaisa puu lapselapse auks, loodab ta, et laps räägib vanaks saades puu eluloo edasi oma lapselastele. Nimepuust võib saada õuepuu. Õuepuu kasvab maailma keskpunktis – nagu maailmapuugi. Õuepuu toetab konkreetse kodumaailma taevast. Õuepuu murdumine teatab eelseisvast surmast samas peres, tavaliselt on siis oodata pereisa surma.

Toomapäeval (21.12.) tehakse elumajale kõige lähema puu pääle rist, et kurivaim majja ei tuleks (Rõuge). Surnuaia tee äärde puusse lõigatud rist sunnib surnut tagasi pöörduma, nii et see ei saa tulla koju käima. Ka lätlased teevad lahkunut surnuaiale viies teeäärsesse puusse risti, et surnu hing ei tuleks hirmutama, viimsel päeval aga teaks, kuspool kodu.

Hea ja kurja tundmise puu

Hea ja kurja tundmise puu ning elupuu kasvavad keset Eedeni aeda. Esimesed inimesed maitseisid karmi keelu vastaselt hea ja kurja tundmise puu vilja, said teadma head ja kurja ning muutusid seega jumalasarnaseks. Et aga inimene ei sirutaks oma kätt ega võtaks ka elupuust ja ei sööks ega elaks igavesti, saatis Jumal inimese Eedenist välja (1 Ms 2, 3).

Tava riptada jõulukuuse otsa õunu peaks olema ühtlasi kajastus maailmapuust, mille otsas kuldsed päikeseõunad. Ka hea ja kurja tundmise puu kandis õunu. Soome müütilised rahvalaulud räägivad koguni kuldsetest õuntest maailmapuud, suure tamme otsas. Õuna on päikese-sümbol ja ühtlasi viljakussümbol. Õuna kinkimises väljendub taotlus viljakust edendada ja päikest soovida.

Kirjandus

1. Eesti rahvakalender. 1.–7. Tln, 1970–1995.
2. Loorits, O. Liivi rahva usund. 1–3. Tartu, 1926–1928.
3. Viires, A. Puud ja inimesed. Tln, 1975.

Ristipuu. Elupuu. Maailmapuu. Hauakivi Muhu kirikust.

Päikeselind stiliseeritud maailmapuud. Kreeka saar, 9. saj eKr.

Päikesekukk stiliseeritud maailmapuud. Eesti õllekannu küljekaunistus, 19. saj.

Stiliseeritud maailmapuud, Läti tekstiil.

Elu- ja surmapuud, 1481.

HARIDUS

Education No. 11, 2003

Journal for Estonian Educational Publications

This issue of EDUCATION is dedicated to the 125th birth anniversary of the Estonian classic writer A. H. Tammsaare. We can see from the articles contributed that his work is still widely read and translated into several languages, Estonian researchers have presented numerous new philosophically deeper interpretations of Tammsaare's works.

Tiiu Kuurme. The circle of being in as perceived by children at Vargamäe. Kuurme, lecturer at Tallinn Pedagogical University education department analyses the novel cycle "Truth and justice" as one of the basic texts of the Estonian culture which every reader will store by unspoken words of meaning and which starts to lead a person's life by unconscious choices. As a specialist of education she points out the protest of children against their violent and unjust milieu by comparing the society of peasants of those days to the civilisation of technology today. The fight about power is still the same today, concludes the author.

Liivia Viitol. At the riverside. Director of Tammsaare Memorial Museum claims Tammsaare to have deliberately given mystical traits of Acheron, Lethe and Styx to the Vargamäe river in his novel "Truth and justice". Before people perish, they are seen at the riverside. There are huge tree trunks in the river as if there had once been a forest. Similar to Aeneias who carried his paralysed father away from burning Troy, so does Indrek, carrying his tired father home from the riverside on his back.

Mirjam Hinrikus. Child-aged women by Tammsaare. Hinrikus, lecturer specialised in gender studies at Tallinn Pedagogical University analyses Tammsaare's work from a feminist angle. She has discovered influences of Nietzsche, Schopenhauer, Freud, Weiniger et al. In many of Tammsaare's works there are child-aged women which suit well to the decadent viewpoints of those days according to the which women are irrational as nature (incapable of thinking, discussing and feeling as a man) but sacred at the same time as a source of life.

Ave Tarrend. Models for reading "Judith" by Tammsaare. Tarrend, lecturer at the chair of comparative literary studies at Tallinn Pedagogical University gives an overview of different interpretations of Tammsaare's "Judith" at different times. She points out 5 different approaches: 1) biographical – as reflections of the writer's own life; 2) social – Judith as a summative portrait of amorality of the ruling class; 3) psychoanalytical – Judith is driven by Freudian grudge against penis; 4) idealistic – the author's dreams are reflected in Judith's character; 5) intertextual – the author has written a new version of a well known myth, using earlier texts.

Juhani Salokannel. Tammsaare in Finland. The translator of Tammsaare's "Truth and justice" gives an overview of its good reception by Finnish readers. Finnish critics have compared Tammsaare's main work to Kalevala epic and to "Under the Northern Star", the grand piece by Väinö Linna. Tammsaare will be published in the same series together with Defoe, Proust and other famous writers.

Cornelius Hasselblatt. Tammsaare as the Germans see him. Hasselblatt, lecturer at the chair of Finno-Ugric languages and cultures at Groningen University who also writes the history of the Estonian literature, gives an overview of problems which hampered dissemination of Tammsaare's writing to German readers. In the pre-war period (of WWII) there was no interest in literature of small nations and in the post-war period of different political systems in Europe it was often impossible to make translations of the GDR publishing houses available to the readers of the BRD. However, the majority of Tammsaare's works area available in German today.

Karl Kello. A small sign atlas. Tree as a sign. Trees are older than we. Trees last longer than we.

Toimetuse. Vastutav toimetaja Tiia Penjam. Toimetajad Raivo Juurak ja Karl Kello. Fotod Raivo Juurak. Turundusjuht Priit Penjam. Toimetuse aadress: Voorimehe 9, 10146 Tallinn. E-post: haridus@opleht.ee. Internetiaadress: <http://haridus.opleht.ee>. Telefonid: (0) 646 4019, (0) 644 0528, (0) 644 0587. Väljaandja: Perioodika AS, Voorimehe 9, 10146 Tallinn, tel (0) 644 5767. Trükkikoja: Tallinna Raamatutrükikoja OÜ, Laki 26, Tallinn. Trükkimisele antud 5.12.03. Praaekesemplarid vahetab välja Tallinna Raamatutrükikoja OÜ, tel (0) 650 9990. © Perioodika AS "Haridus" 2003. Tellimishind aastaks 125 kr, 6 kuuks 78 kr. Üksiknumbri hind 15 kr. Tellimisindeks 78189.

Leonardo da Vinci

Leonardo da Vinci programm on Euroopa Liidu kutseharidusalane koostööprogramm

Leonardo da Vinci programm ootab vahetusprojektide taotlusi
13. veebruariks 2004.

Vahetusprojektid on:

- kutsekoolide õpilaste praktika (3–39 nädalat);
- kõrgkoolide tudengite praktika (13–52 nädalat);
- noorte töötajate, töötute praktika (8–52 nädalat);
- koolitusspetsialistide lähetused (1–6 nädalat);
- keeleõpetajate lähetused (1–6 nädalat).

Täpsem info

Eesti Leonardo keskuse kodulehel
<http://www.sekr.ee/leonardo>.

Aastatel 1998–2003 on Leonardo da Vinci programmist finantseeritud 11 Kehtna vahetusprojekti.

Kaie Kattai, projektijuht, Kehtna Majandus- ja Tehnoloogiakool:

“Koolile toovad projektid kindlust, et on toimitud õigesti, saates õpilasi praktikale välismaale – õpilased on saanud suure teadmispagasi edaspidiseks eluks. Kooli on juurde toodud uusi ideid, võtteid ja näpunäiteid, mis on õpetamises olulised. Projektide tulemusena on välja tulnud ka see, et Eesti on väga tore maa ja meie õpilased tahavad siia tagasi tulla ja mitte jääda niinimetatud heaolumaadesse elama/töötama. Hea on vaadata tagasi tulnud õpilasi, kes pakatavad elamustest. Kooli õppetöös on näha, et projektides osalenud õpilased tõmbavad paralleele mujalt saadud kogemustega ja kasutavad juba saadud oskusi ja ideid oma töös, (näiteks messi “Teeviit” toitlustamise menüüs). Projektide tulemustena on osalenud praktikantidel hea erialaste oskuste kogemus mitme eri kultuuri ja tavadega riikidest.”

Ole teadmishimulisem!

On viimane aeg tellida Õpetajate Leht ja Haridus!

Väljaanne	Tellimishind kuuks	Tellimishind aastaks	Tellimishind otsekorraldusega
Õpetajate Leht + Haridus	35 kr	369 kr	35 kr
Õpetajate Leht	26 kr	249 kr	26 kr
Haridus	15 kr	149 kr	13 kr

Tellimusi võetakse vastu:

- internetiaadressil <http://www.opleht.ee/>,
- tasuta tel (0) 800 2444, tel (0) 666 2535,
- Eesti Posti sideettevõtetes.

Õpetajate Leht
HARIDUS

9 770235 914014

